

О архитектури старе куће (тип и порекло) и урбаном склопу града Пећи

ЈОВАН КРУНИЋ

Само још у малом броју наших градова, углавном на крајњем југу земље, остали су релативно очувани извесни урбани амбијенти и старе куће, карактеристични као смештај, скупина или тип стана, изразите архитектуре и особеног урбаног склопа.

Оно што је до данас остало од тих градова у балканским провинцијама бившег Турског Царства, добило је своју физиономију, углавном, током XIX века. Феудално-трговачко-занатски карактер привреде балканског типа, тадашњи економски систем био је материјални основ њихове изградње. Ништа мање важан чинилац од тог материјалног основа, међутим, била су тадашња схватања и амбиције, диктирана поглавито верским прописима, дакле једна импортирана идејност оријенталног типа. Трговина и занат чаршије стварали су средства за изградњу тих градова, а схватања и амбиције имале су велики удео у обликовању обрасца урбаног склопа или концепта куће — стана. Умешност са којом су тадашњи мајстори — дружине дунђера, планери, архитекти и извођачи истовремено, знали створити своје пластичне моделе, ограниченим средствима, најпримитивнијим

алатима и материјалима које су налазили на лицу места, заиста је за похвалу.

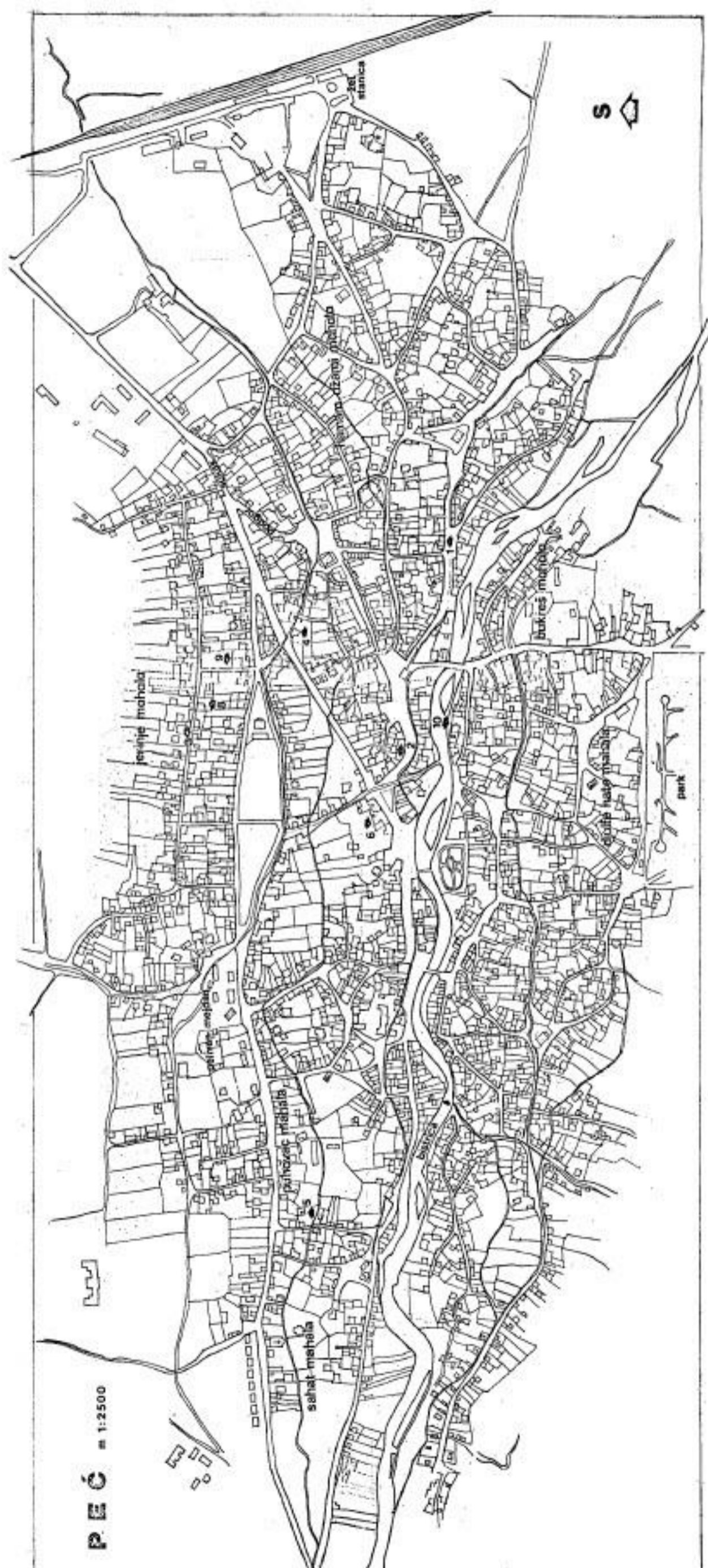
Формула њиховог поступка код остварења тих својих замисли и принципи којима су се при томе руководили, то је оно што нас занима, не би ли применивши их и ми данас, у новим условима и са далеко већим материјалним и техничким могућностима, са истим таквим успехом даље изграђивали респективне градове. Није реч, дакле, ни о каквом тражењу рецепта за примену старих облика.

Упоређујући данас старе градове, на пример Пећ, Призрен и Нови Пазар, градове отприлике исте категорије, исте области, са сличном демографском структуром становништва, грађене према истим друштвено техничким стандардима свога доба, није чак ни искључено и уз интервенцију истих дунђерских група — па ипак се заостали инвентар њиховог архитектонског наслеђа разликује. У свим тим градовима за тип куће употребљене су исте основне схеме цртежа основе плана, симетричног или асиметричног геометријског и просторног карактера. Па ипак се куће Пећи разликују, на пример, од кућа Новог Пазара.¹ То значи, да су се исти

Сл. 1. Панорама Пећи, снимак из 1954 године.
Fig. 1. Panorama de Peč, prise de vue de 1954.

¹ Ј. Крунић, *Нови Пазар, о урбаној структури и архитектури старе куће*, Зборник Етнографског Института САНУ, књ. 9, Београд 1979.

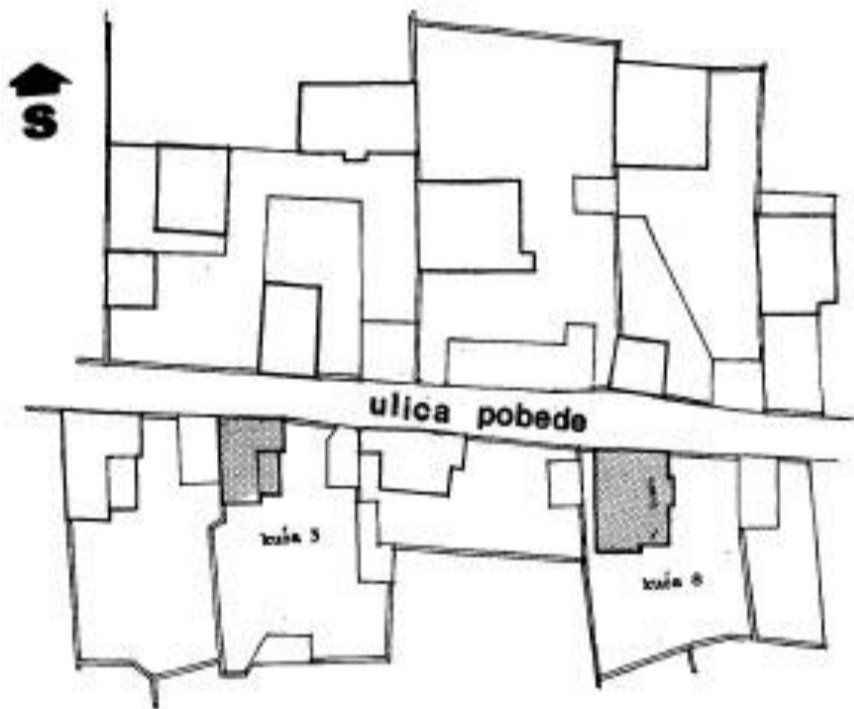

Сл. 2. Копија катастарског плана Пећи, снимљеног 1932, мерило 1:10.000. Комплекс Патријаршије је остао ван плана на западу.

Fig. 2. Copie du plan cadastral de Peć, relevé en 1932, à l'échelle 1:10.000. Le complexe du patriarcat est hors du plan à l'ouest.

полазни принципи, плански или просторни, уобличавали у респективним локалитетима на разне начине. Општепризнати и примењивани стандарди, дакле, задобијали су своје локалне посебности. То је важан закључак. Заправо два: прво, да су се стари балкански градови изграђивали према јединственим, општеважећим стандардима и програмима овога доба, и друго, да су се ти општеувојени просторни стандарди изобличавали у примени на лицу места задобијајући своје локалне посебности. Зато се кућа у Пећи разликује од куће у Новом Пазару или Призрену. Исти тај, рекло би се, лојални аутоматизам делује и у мањим варошима категорије касабе. И типови кућа из Нове Вароши, Пријеполја или Сјенице разликују се и међусобно и од типова кућа из Пећи, Новог Пазара или Призрена. Сви ти типови су, међутим, варијанте само две основне схеме плана: симетричне и асиметричне.

Групе дунђера, народни мајстори градитељи тих градова, дакле, били су на висини моде и стила свога доба, али, исто тако, имали су урођено осећање за уочавање локалних чинилаца: микропосебности поднебља, топографије терена, економске могућности наручиоца, његове националне припадности, расположивих материјала.

Сл. 3. Ситуациони план дела улице Победи. Зграде доњег реда су на линији улице и на западној граници парцеле, да би добиле простора према југу и истоку. Зграде горњег реда су одмакнуте од улице из истог разлога. Улица је, дакле, изгубила потпуно значај.

Fig. 3. Plan de situation d'une partie de la rue Pobeda. Les édifices de la rangée inférieure sont sur la ligne de la rue et à la limite occidentale de la parcelle, afin d'obtenir de l'espace vers le sud et l'est. Les édifices de la partie supérieure sont écartés de la ligne de la rue pour la même raison. La rue a donc perdu entièrement son importance.

Код изградње градова, било да је реч о планирању целине урбаног склопа, било о концепту куће, строго су примењивана извесна начела, на пример начело структуралне рашчлањености града на махале. Код класификације уличне мреже, примењено је начело непролазности стамбене улице и уведена у употребу слепа улица, тзв. ћорсокак. У улици правца исток—запад, друкчије се поставља кућа лоцирана на северној страни уличног паноа, а друкчије на јужној. Друкчији су величина и облик парцеле на равном тлу, а друкчије на косом. Други је стандард величине у центру, а други на периферији, иако разлике између центра и периферије, у градовима оријенталног типа, није толико изражена. Други је распоред отвора и пластика куће на главној улици, а други у периферној зони или ћорсокаку.

Пећ је један од најизразитијих и најбоље очуваних градова оријенталног типа, балканске рецензије, у Србији. Урбани склоп његов, сликовити и хармоничан збир целина — махала у зеленилу (сл. 1), потенциран је овде особеном изражајношћу типа куће, лепотом и свежином природног амбијента и богатством текуће воде. Још већу пажњу побуђује овај град као стара емисиона станица народне свести, која је зрачила из смерне љуске јединственог простора наше средњовековне архитектуре, њене Патријаршије.

Но, ако оставимо на страну културно-историјско значење Пећи, неоспорни просторно-естетски квалитет и историјски значај главног њеног споменика — Патријаршије, па и чар који јој дају исто тако вредни пажње њени споменици друге врсте — џамије, још увек остаје у Пећи мноштво споменика треће врсте, вредних не само пажње, него достојних и конзерваторске бриге и рестаураторских захвата — старе градске куће.

Основни елемент урбаног ткива Пећи — кућа — кристалисао се у једну јако изразиту просторну масу. Начин смештаја старе куће, и њена унутарња опрема функционалним типизираним уређајима замишљени су по начелима који су врло блиски нашим данашњим. Најпростије речено, у отеловљењу старе градске куће Пећи, њени мајстори су умели да остваре једну просторну и површинску композицију која је потпуно усклађена са функционалношћу њене основе и да постигну, да збир тих маса делује складно скао својеврсно органско ткиво. То је и данас тешко досежан циљ коме теже и сва настојања у савременој архитектури. Те старе куће, највећим делом из XIX века, немају само неоспорну културноисторијску вредност, поједине су достигле степен просторног кристала, чак и врло добро очуваног, дакле једне апсолутне пластичне вредности.

Сл. 4. Изглед уличних панова дела улице Победе на плану сл. 3. Улица слепих зидова — стамбена улица периферије, старе Пећи.

Fig. 4. Aspects des panneaux de la partie de la rue Pobeda sur la fig. 3, rues aux murs sans fenêtres, — rues des maisons d'habitation dans la périphérie du vieux Peč.

Сл. 5. Слика северног уличног панова дела Загребачке улице. Оживљен испадима спратова и ритмом отвора улични пано централне градске зоне.

Fig. 5. Image du panneau nord de la partie de la rue Zagreb, Ranimé par des saillies d'étages et le rythme d'ouvertures des panneaux des rues de la zone centrale de la ville.

То, међутим, нису само платонске констатације. То сазнање треба да олакша даљи правилан развој града и његове архитектуре, у смислу органског преображаја који, навезивањем, путем афинитета, новог на старо, једино обезбеђује континуитет развоја, дакле очување специфичне изражајности архитектуре и урбаног склопа града.

Шире узето поуке изведене из критичке анализе архитектуре и структуре наших старих градова доприносе процесу развоја изражајности и аутентичности наше данашње архитектуре у целини.

Урбана структура

Град Пећ, на самом уласку у Руговску Клисуру, развио се уздуж реке Бистрице, чији смер је запад—истак (сл. 2). Положај Бајраклицамије и чаршије, према записима старих путописаца требало би да је био и најстарије средиште града звано Рукумијамахала. Стари центар града, дакле, није био као данас хотел Корзо поред Бистрице, него место чаршије а сама стара Пећ није била једно мало језгро, већ скоро по целој данашњој територији распрострањен, систем готово самосталних махала. Дакле ако бисмо узели за старо средиште Бајраклицамију са околном чаршијом, тј. стару Рукумијамахалу, онда би најстарији делови града били на њу навезане махале: Хамамџама махала, део града од Бајраклицамије према станици, Јериње махала — данас део око улице Победе, и Кљечка. Остале махале преко Бистрице, источни део града: Букреш махала, ЏулфеХате махала и Капишница. Према западу: Пуховац махала — данас улица Боре Букумировића и најзападније, према Патријаршији, Сахаткула махала.

Преовлађујући правац улица у Пећи је запад — — исток, а то је правац и главне саобраћајнице града. У деловима старога града стамбеног карактера, равног терена и улице су правилне и равне, правца исток—запад, улице Победе и Боре Букумировића. Дубина блока међу тим улицама је око 100 метара, а ширина парцела је од 18 до 25 метара. Изузетак чине велике парцеле блока одређеног улицама: Јаза, Маршала Тита, Сутјеске и улице 17. Новембра, где су смештене куће најбогатијих трговаца, са огромним зеленим баштама, скривеним високим зидовима у самом срцу града. Стандардне величине парцела биле би: 16 до 25 метара ширине и 35 до 50 метара дубине. Код смештаја, у односу на границе и облик парцеле, типично је да је кућа са јужне стране улице правца исток — запад смештена на саму граничну линију према северу, док је кућа у истој улици са друге стране одмакнута од уличне линије (сл. 3). На тај се начин увек добија слободан простор за башту испред куће према југу. Положај куће одређује даље преграђивање дворишта, јер су дворишта у Пећи, како је то обичај у градовима оријенталног типа Балкана, подељена по намени: улаз и прилаз кући, двориште уже око куће и башта, повртњак са воћем (сл. 33, ознаке 1, 2, 3 на цртежу ситуације).

Положај куће у односу на стране света, изгледа да је утврђен и одређен априорним законом, а не смером улице. Тај закон био је одређен верским прописом Ислама, да клањање при молитви има да буде усмерено према географском положају светот муслиманског места Ћабе у Меки у Саудијској Арабији. Како је према

географским координатама Пећи, положај Меке у правцу југоистока, то би и била фаворизована страна света у усмеравању кућа. И заиста, код оријентације џамија, тај правац — југоисток — стриктно је поштован. Код оријентације стамбених зграда, међутим, како се из ситуација приказаних кућа види, фаворизоване стране су исток и југ, што се, у главном, слаже са прописом.

Улични панои стамбених улица периферних зона, на пример улице Победи или Боре Букумировића, потпуно су слепи, без прозора, једини отвори у бело окреченим зидовима су велика и тешка улазна врата — капије. Чак и кад су главне стамбене зграде изграђене на самој уличној линији, та улична фасада је без прозора. Прозори су предвиђени само према дворишту. Тада уличну фасаду образује високи зид куће који се продужава нижим зидом ограде у коме је улазна капија; све бело окречено, обрубљено горе ћерамидним венцима; нижим, који заштићава ограду, и вишим — кровном стрехом куће. Улица (Победи) ширине око 5 метара, поплочана турском калдрмом, којом жубори пото-

Сл. 6. Ситуациони план централног дела старе Пећи, трга старе чаршије, чијим простором доминира слободна маса Бајракли џамије. Улице, чији главни правац је био Подгор сокак, зракасто се шире од трга на све стране.

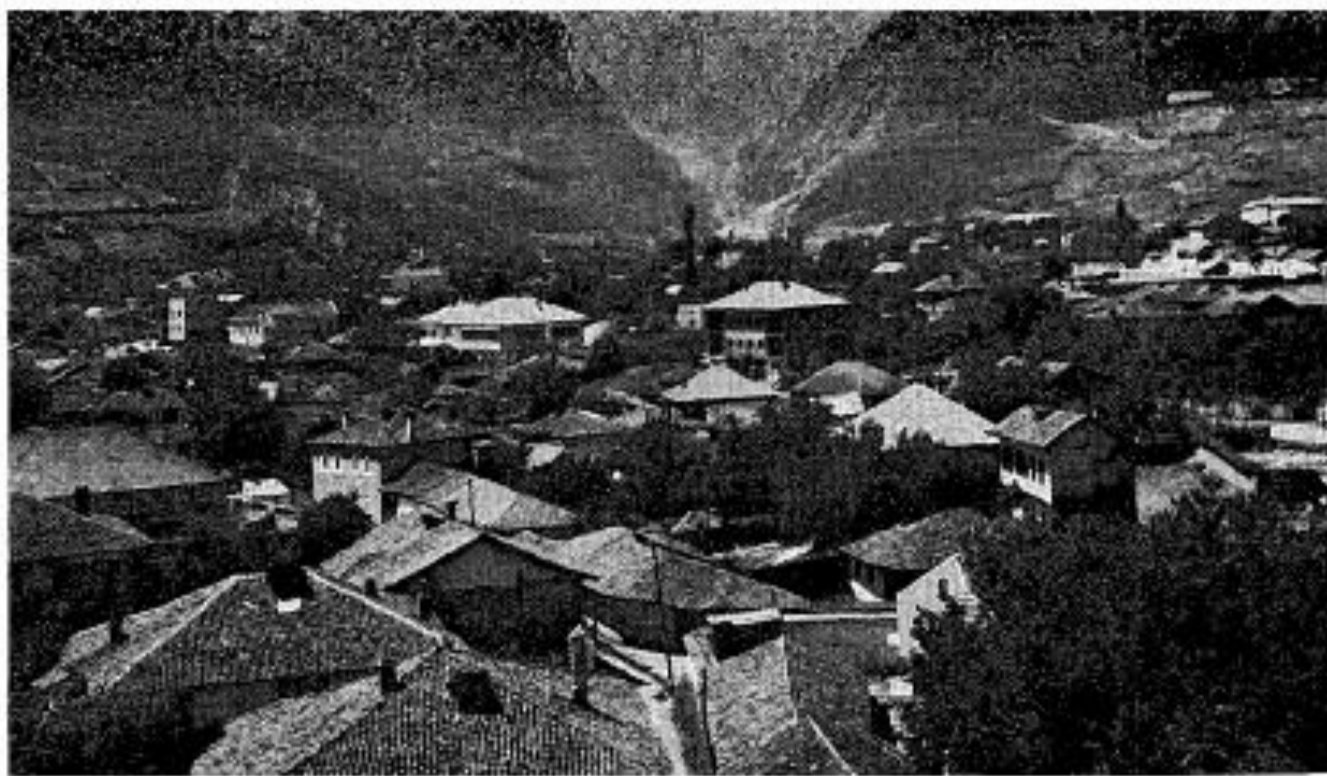
Fig. 6. Plan de situation de la partie centrale du vieux Peč. Place de la vieille «čaršija» (marché), dont l'espace est dominé par la masse libre de la mosquée Bayrak. Les rues dont la direction principale était la rue Podgor (sokak), s'étendent en rayon de la place dans tous les sens.

чић јаза, ограђена са обе стране белим слепим зидовима, чија се висина стално мења — то је слика периферне стамбене улице града оријенталног типа (сл. 4).

Друкчији су габарит и изглед улице у средишним деловима града. И ту је висина уличног зидног паноя променљива, јер га чине зид куће на уличној линији и нижи зид ограда дворишта, јер нема густе изградње ни у средишту, изузев ниских низова ћепенака чаршије. Само се сада горњи део куће истурио у испад над линијом улице, а у том испаду су низови прозора. Дакле, улица у средишту није више слепа, њеним укућанима је омогућен увид у живот на сокаку, а они су дрвеним густим мрежама, смештеним у прозорске отворе, заштићени од радозналих погледа споља (сл. 5).

Занатско трговачка делатност била је ограничена само на најуже средиште града, такозвану чаршију, око Бајракли џамије. Ти уски улични пролази, иако у најужем средишту града, оивичени густим низом уских и ниских радионица — дућана, са ћепенцима — изложима, који кад се отворе претворе целу радњу у излог, чинили су једну јединствену целину, као неки чаршијски блок из кога је било искључено становање, што је типично оријентални поступак: компактна трговачка четврт просторно се наслања на главну џамију града (сл. 6). У Багдаду, на пример, џамија је потпуно урасла у сук (арапска чаршија), где су трговачки штандови (наши ћепенци) потпуно уклопљени у вањске зидове мошеје.

Сл. 7. Детаљ панораме града. Доминирају пирамиде ћерамидних кровова, које као да пливају у зеленилу.
Fig. 7. Détail du panorama de la ville. Dominée par la pyramide des toits de tuiles romaines qui donnent l'impression de nager dans la verdure.

Ако се град гледа са висине и из даљине, онда се бели кубуси кућа једва назиру испод широких црвених ћерамидних пирамида кровова, потпуно ураслих у зеленило. То богатство зеленилом и потоцима текуће воде, исто тако је основна карактеристика и слике и урбане структуре града. Само, ако човек иде улицама, онда неће никад добити представу о зеленилу, напротив, чиниће му се да преовладавају земља и прашина на турској калдрми. Зеленило је скривено у унутрашњости кућа, добро одвојених од улице. Оно је приватни раскош сваке куће, а делимично долази до изражаја само из птичије перспективе (сл. 7).

Све удобности, дакле и квалитет станова и становања, скривене су и приватног су карактера, намењене уживању у затвореном породичном животу. Путник или намерник, гледајући споља, види само прашину и беле, једноличне, негостољубиве, следе и затворене зидове улица и добија рђав утисак. Ова затвореност и издвојеност породичног живота је свестан поступак наметнут обичајима укореењеним у муслиманском свету Истока. Међутим, та тежња за издвајањем породичног живота од живота улице није незанимљива ни данас, не из разлога верске природе, него из најосновније потребе заштите становања од бучног саобраћаја. Пада у очи равномеран распоред џамија у плану градског ткива. Оне се истичу извесном одвојеношћу од своје непосредне околине и строгом усмереношћу према југоистоку — Ћаби у Меки, тако да се и без посебне ознаке могу уочити на плану града.

Иста таква равномерност — уједначеност, изражена је и панорамом, целинском сликом града гледаног из даљине, где није изражено превлађивање блокова најужег средишта, нити густина изграђености опада у периферним махалама; чак и висина зграда: два нивоа, одржана је и на самој периферији, на пример у Јерињемахали. Састав градског ткива као да изражава уједначеност једног идеалног демократског поретка, где није изражена класна надмоћ имућних. Потпуна неправилност уличне мреже, али нека уједначеност величине површине блокова, као да је последица извесног аутоматизма деловања једног невидљивог механизма, који спонтано спутава самовољности усмерава развој града, не дозвољавајући никакве испаде.

Руговски теснац, у чијим самим вратима је ненаметљиво смештена Патријаршија, из кога истиче Бистрица, нагло се претвара у широко равно поље, благог нагиба према истоку. Тај правац и пад тачно следи ток реке дуж које се, као узани појас, са обе њене стране, протеже град, у дужини од око четири километра, док га не пресече и заустави пруга са станичним постројењима. Највећа ширина тог урбаног појаса у средишњем делу само је један километар. Вода Бистрице, међутим разводи се водама, које затим као потоци теку улицама града. Даљим усецањем ситнијих канала, текућа вода стиже у двориште и башту скоро сваке куће (види ситуације кућа 1 и 5). То богатство водом, та организована мрежа текуће воде као отворени крвоток града, у садејству са зеленилом, чини да град одише оштром свежином. То је најупадљивија особеност града Пећи, јединствене градске урбане структуре у Србији. Град не на Бистрици, него у, и на, њеним водама.

Стара кућа

Иопитивањем архитектуре старе Пећи, установило се да је у граду очуван још увек велик број изразитих старих кућа, да су чак и цели делови махала очували свој изворни карактер.² Наглим темпом изградње, међутим, постаје акутном опасност уништења ових вредности, било ради стварања простора за нова постројења, било из неразумевања њиховог значаја и жеље да их замене новим, од стране самих њихових власника.

² Ова се констатација односи на 1954 г., када је вршено рекогносцирање и снимање старих кућа на терену. Данас је стање потпуно измењено. Град неповратно губи свој карактер и поред значајних напора Покрајинског Завода за заштиту споменика. Иницијативом истог Завода, 1956. аутор овог излагања израдио је предлог за заштиту заосталог стамбеног инвентара старе Пећи, после чега је била уследила акција заштићавања и оправке најизразитијих примера. Ово је био пионирски подухват проширивања заштите на до тада потпуно занемарено подручје „неисторијских“ објеката цивилне градске стамбене архитектуре, старе „народне“ куће. У тој енергичној акцији Покрајинског Завода извршено је и, до тада незамишљиво премештање из центра на периферију старе изразите куће Тахирбега (пример 6, сл. 25).

Систематским прегледом старих кућа уочена је велика сродност њихових облика и основа. Даљом анализом, ова сродност се коначно поларизовала, како је већ раније истакнуто, око две основне планске и просторне геометријске схеме: симетричне и асиметричне, „на глагол“. У неколико примера није преовладала ни једна од тих геометријских особина, али је и исто тако њима приказао како се лако губи особина несиметричности и једна схема прелази у другу.

Чини се да би изразитији и специфичнији тип куће старе Пећи био онај асиметричних схема основе и масе, а исто тако да би његово порекло требало тражити у околним планинским областима.

Тај основни прототип је дводелна схема планинског типа куће у истим областима.

Овде није узета у обзир најелементарнија схема једноделног типа куће, из више разлога. Најпре, једноделна схема је најшира основа свих потоњих облика. Али, други разлози су биственији. Код прелаза једноделне схеме у дводелну, у респективном динарском подручју, десиле су се биствене промене, са једне стране у свести градитеља, а са друге у његовој техничкој вештини.

Прва промена је условљена схватањем о удобности куће, а друга је последица техничке оспособљености градитеља за остварење тог новог програма. Као исход тих промена настала је дводелна кућа.

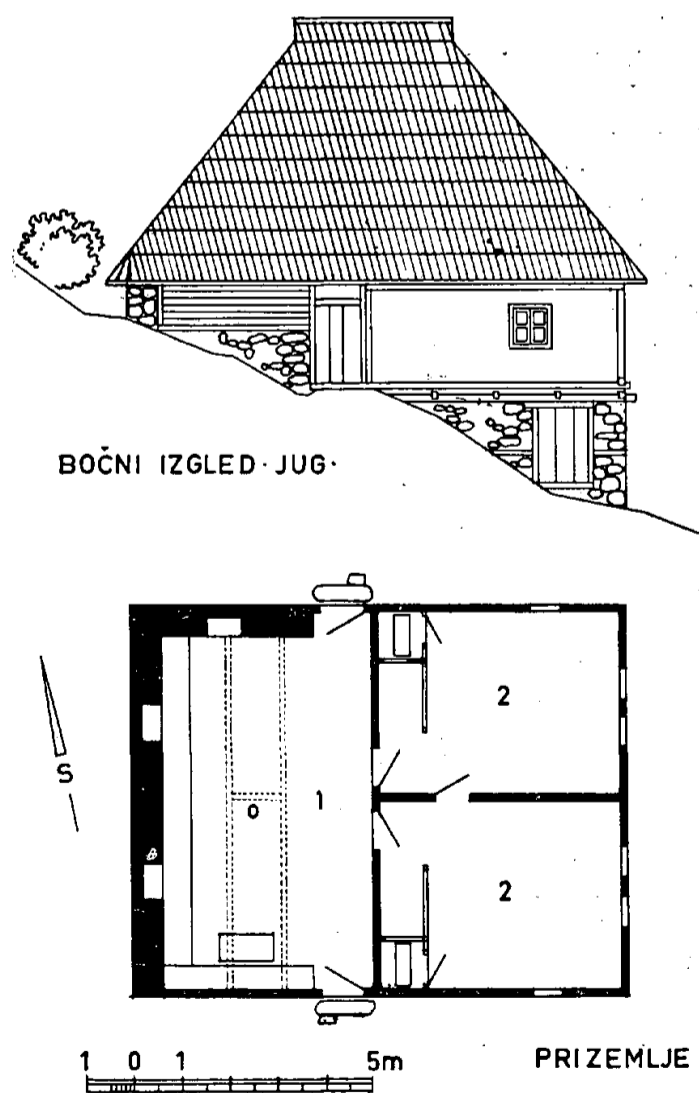
Зато је дводелна схема куће узета као основни прототип.

Куће ове схеме — плана, склопа и смештаја — распрострањене су по целој планинској области западног Балкана. Регистровани су и снимљени примерци тога прототипа на Дурмитору, око Пријепоља, Сјенице, у Тутину у Метохији. Највећи део стамбеног фонда Пећи, Пријепоља, Сјенице, Нове Вароши, Плава, Гусиња, по схеми плана, представља само дериват тог основног типа. Намеће се, дакле, закључак о аутентичности, самониклости, о регионалној оригиналности ове схеме, која према томе добија значај правог прототипа.³

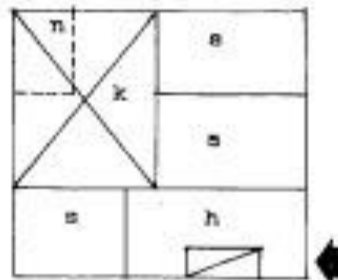
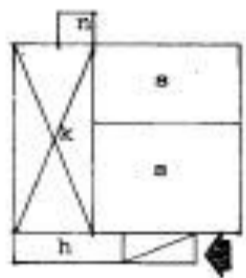
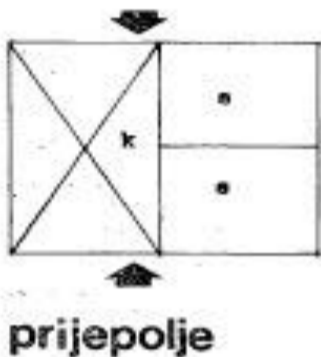
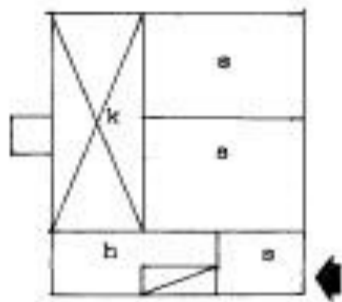
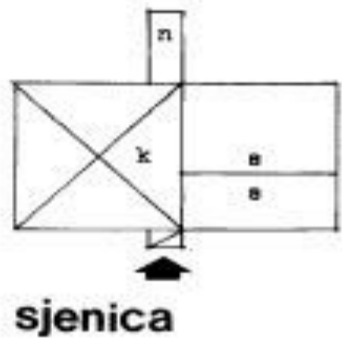
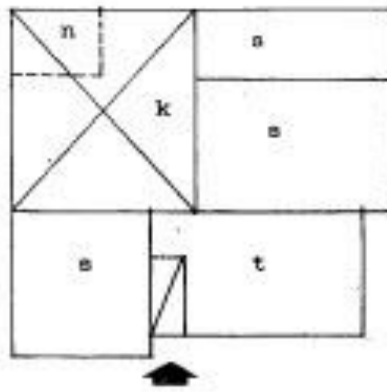
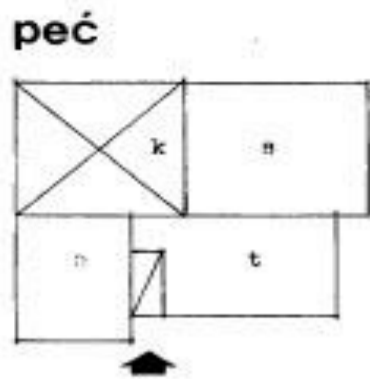
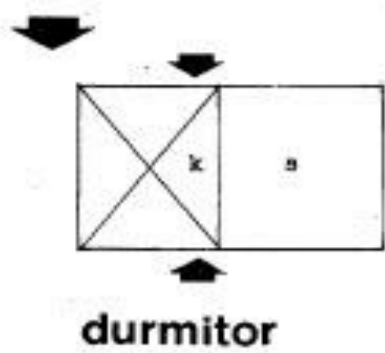
Тај прототип развија се у Пећи путем *додавања*. На основни план: соба, кујна, додаје се са стране отворен трем са другом собом, тако да се добија познати асиметрични тип куће Пећи (види претпостављену схему развоја у сл. 8). То је, у ствари, тип отворене куће. План њене основе је „на глагол“, у облику ћирилског слова г, у чијем је углу, између два крака, у приземљу отворени трем — хајат, са степеништем за спрат, а изнад њега, исто тако отворена диванхана, из које се улази у две собе, овака у краку угла, и у кухињу смештену у самом углу.

Кухиња је увек без стропа и само са малим отворима, прозорима, или чак и без њих. Кухиња је повезана са нужником, чија маса се надодаје на основну масу куће. Цела зграда је, међутим, покривена јединственим кровом, ћерамидном пирамидом са кратким слемомом, на којој се истиче кровни отвор или баца (сл. 9). У приземљу су, у једном краку, смештене штале или магаци и поред трема једна истурена соба, вероватно соба за послугу. Диванхана горе је ограђена лаким зидом са низом прозорских отвора, али они често нису затворени прозорским крилима, него су заштићени дрвеним мрежама „топлијама“ или, ређе, дрвеним капцима (сл. 10). Али, и кад би се прозорски отвори диванхане затворили прозорским крилима и застаклили, кућа не би још увек постала затвореног типа, због степенишног отвора и степеништа у које се ступа из отвореног трема. Покретног намештаја нема. Све собе су опремљене стандардним фиксним уређајима, који замењују намештај: уграђени ормани „долапи“, уграђени амами — мала купатила, земљана или

³ Приложени цртеж приказује типичан план, облик и смештај на стрмини основног прототипа куће. Пример је из околине Пријепоља. Истог типа је и Вукова кућа у Тршићу, босанска примитивна кућа, схема плана шћиптарске куле. Пример је узет из материјала објављеног у Саопштењима Х, Републичког ЗЗС, Београд 1974, у ауторовом излагању: *Пријепоље, о структури и развоју типа старе куће*. 1. кујнакућа, (отворен плафон), 2. собе, о. огњиште.

AS tip →

Сл. 8. Претпостављена линија развоја асиметричног типа куће старе Пећи, њен афинитет са примарним типом куће динарских планинских области, што би указивало на изворност овог типа.

Fig. 8. La ligne assumée du développement du type asymétrique des maisons du vieux Peč, son affinité avec le type primaire des maisons des régions montagneuses du Dinara, ce qui démontrerait la source de ce type de maisons.

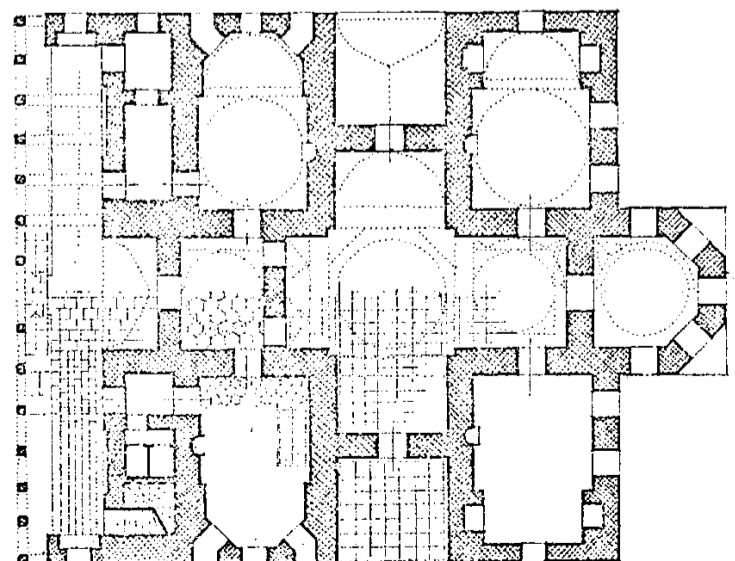
лончана пећ и уздуж вањских зидова, испод прозора, миндерлуци (сл. 11), а изнад њих, скроз около, полице — „рафови". Пећи у обема собама ложе се из кухиње. Собе су осветљене прозорским батеријама, прозорима спојеним у низове, најчешће украшеним или заштићеним дрвеним решеткама.

Други тип куће старе Пећи је симетричне схеме основе и масе. То је приближно квадратна основа, са холем у облику крста, односно са по једном собом у сваком од четири угла. Занимљиво је да су тога типа две најизразитије куће Пећи: кућа православног попа Протића и кућа Јашарпаше. Код ове последње, крстат хол је изражен само у плану основе приземља, док му је у плану спрата отпао један крак, па је горњи хол добио трокраки облик. У трећем примеру куће овог типа, куће Касаполи (пример 9; сл. 33), отпао је један крак крста и горе и доле. Овде може да буде у питању и свесно избегавање употребе облика крста, макар и у цртежу основе, у муслиманској кући. Са друге стране, пак, јасна израженост облика крста хола куће Протића и доле и горе, може да има и симболичан значај, свесног саглашавања плана куће са планом цркве са пет кубета: иста схематска геометријска подела квадратног плана на по три тракта, по дужини и по ширини.⁴

Куће са уписаним крстатим холем пронађене су и у Новом Пазару и у Пироту (Христићев конак) (сл. 12).

⁴ Цртеж плана ЧинилиКиоска у комплексу ТопКапиСераја у Цариграду (саграђен 1472) изазива асоцијације са схемом основе симетричног типа са крстатим холем, куће Пећи или Пирота. Противуречности у излагању аутора су само привидне. Киоск, иако грађен по освајању Византије, потпуно је у традицијама њене архитектуре (схема плана цркве са пет кубета), или се везује за још даље утицаје концепта сасанидских двораца у Ирану.

Очевидно је реч о замршеним пренашањима традиција, у сваком случају још недовољно испитаних домена архитектуре. План из дела: В. Unsal: "Turkish Islamic Architecture", London, 1959, стр. 62, 63.

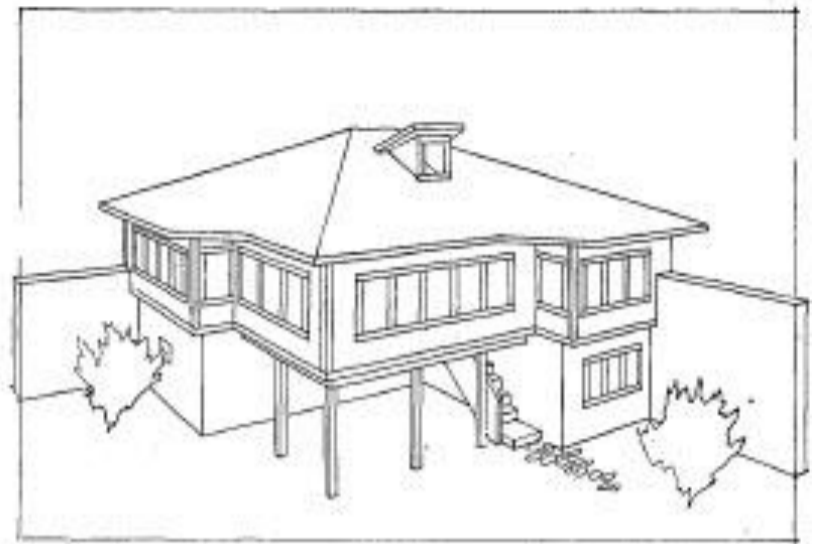
Основна ознака зграде симетричног типа је затвореност. Кућа је потпуно затворена, изузев улазног портика, наткривеног испадом масе затворене диванхане горе, која се сада претворила у „ћошку" или затворени „доксат" (сл. 13).

Та затвореност симетричног типа је вероватно и разлог да је та схема углавном примењивана на целој територији Балкана. Оба конака кнеза Милоша у Београду су истога типа. Он пружа далеко већи стамбени конфор, нарочито у хладнијим пределима, у односу на отворени тип несиметричне куће, где су и доњи трем и горе диванхана потпуно отворени простори, преко којих су повезана сва одељења куће. Можда би за оба типа адекватнији назив био: отворени и затворени.

У прелазним типовима, на старим кућама Пећи — које су, преграђивањем и затварањем дела диванхане и трема, задобиле, у начелу, симетричан карактер — још увек су остаци и трема и диванхане, сада централног положаја, остали отворени према споља (куће 6 и 7, сл. 25, 28).

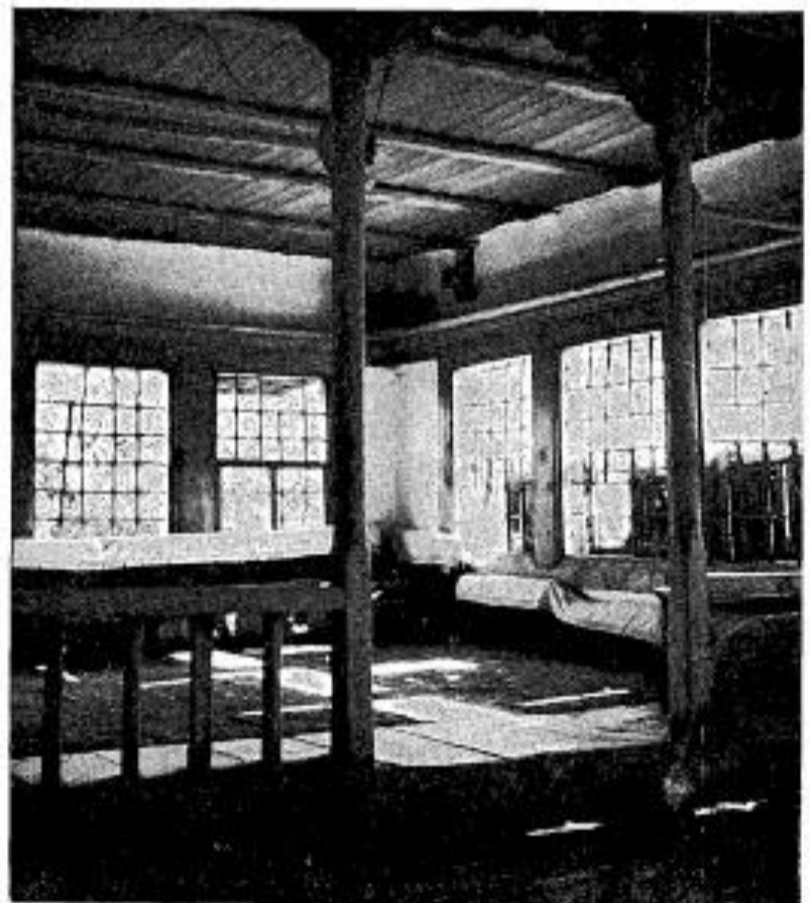
И утврђени тип куће Пећи — кула, као и асиметрични, настали су пренашањем основног типа стана, овог пута најближе околне области Метохије и Дренице, у сам град. Пролазећи кроз села јужно од Пећи, Дечане, Истинић, Стреоц, пада у очи да је основни и једини тип њихова стана — кула. Ова камена кула Метохије стандардизована је, и у плану, и у структури и облику, до идентичности. Та категорија је пренета и у саму Пећ, и још и данас бондручне стамбене грађевине Пећи прошаране су овдеонде тврдим каменим масама кула. Док су оне у свом спољашњем облику сачувале све ознаке свог сеоског узора, додуше у мало углађенијем виду, њихов унутарњи план је нешто измењен. Ова измена плана је објашњива, јер кула у Пећи не представља цели стан, него само његов репрезентативни део, такозвани селамлук, део куће намењен пријему, углавном мушког друштва. Други део овако сложено схваћеног обитавалишта сада је нормални (у примеру број 9, кућа Касаполи, сл. 33, 34), симетрични тип куће, бондручног састава и конструкције.

Око десетак кула у Пећи, као тврдо грађене и добро очуване камене масе, представљају извесне чврсте тачке у урбаном ткиву (сл. 14). Њихове камене масе, разбацане по граду, дају уочљиву посебност урбаном склопу, као подсетници на прошлост, као необичност стана, где је компонента безбедности потиснула захтеве отворености, осветљености и повезаности са природом. Међутим, и оригинални концепт плана куле је дериват основног прототипа планинских околних области. Само је у плану куле основни троделни склоп развијен у четвороделни, јер је степениште, из разлога безбедности, морало да се смести изнутра, на рачун једног дела кујне — куће.

Сл. 9. Просторна слика асиметричног типа куће „на глагол", која показује и начин њеног смештаја, у углу парцеле. Десна страна је исток а лева југ.

Fig. 9. Aspect en profondeur du type de maison asymétrique en «L», qui montre aussi la situation de son emplacement dans le coin de la parcelle.

Сл. 10. Ћошка, одељни део простора диванхане, намењен одмарању. На један рафиниран начин организован простор.

Fig. 10. Coška (angle) partie séparé de la «divanhanе» destinée au repos. Espace organisé d'une manière raffinée.

Примери

1. Мала приземна кућа у Загребачкој улици бр. 35, смештена на минималној парцели: 19 m ширине и само 10 m дубине. Власник куће Агија Чавић (сл. 15, 16).

За план куће усвојена је схема основног прототипа динарских планинских области: троделна основа, две собе напред и кујна — кућа,

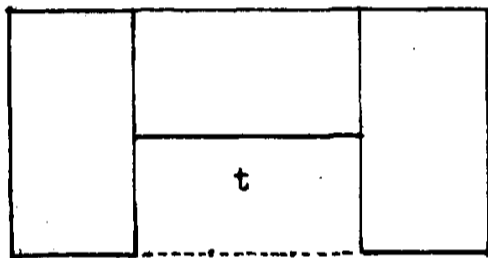
Сл. 11. Типичан ентеријер собе старе пећске куће, са миндерлуком. Плафон је од „шашоваца“. Дегажиран простор.

Fig. 11. Intérieur typique d'une chambre dans une vieille maison de Peč avec des «minders», (sofas). Le plafond est en «šišovaca». Espace dégagé.

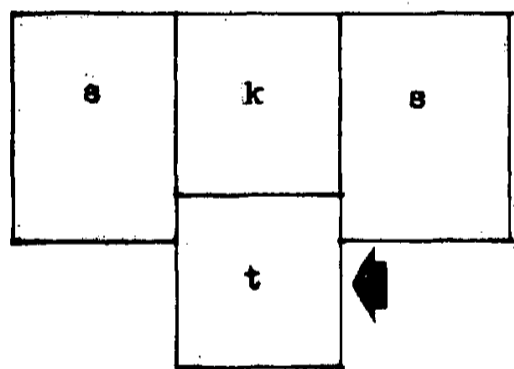
Сл. 12. Претпостављена линија развоја симетричног типа куће Пећи. Импортирана схема, чији би модел могла бити примарна арапска троделна кућа са тремом. Биствено је код овога типа, да хол пресеца попреко зграду, и у крајњој фази развоја, добија хоризонталне краке и облик крста.

Fig. 12. Ligne assumée de développement du type des maisons symétriques de Peč. Schéma importé dont le modèle pourrait être un exemplaire de la maison arabe en trois parties avec un portique. L'essentiel dans ce type de maison est que V entrée coupe transversalement la maison, et dans la phase finale du développement obtient des branches horizontales en forme de croix.

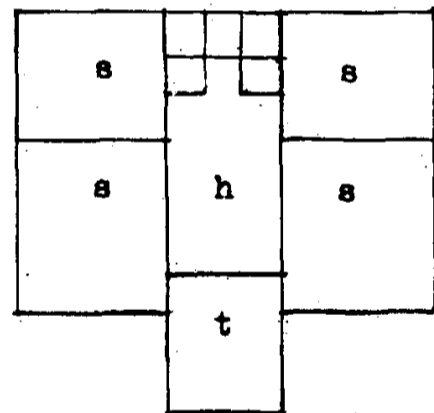
S tip

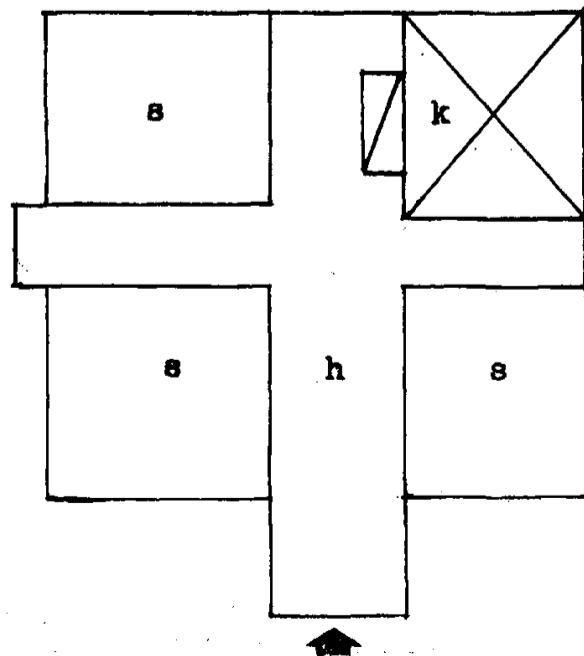
shema plana arapske kuće prema o reuteru

bitolj →

**peć
pirot**

позади. Због минималних димензија парцеле, ова схема је морала бити незнатно измењена, увођењем улазног простора спреда, између две собе, а кујна преграђена, тако да се добио још и мали простор за стају. Кућа заузима целу ширину парцеле, незнатно је повучена од источне границе парцеле да би се добио посебан економски улаз, пролаз за кухињу и стају. Са западне стране су главни улаз и главна фасада са прозорима. Фасада према улици, на самој уличној линији, је слепа. Усмереност куће ка западу може бити; показатељ да је није градио Муслиман, да је по пореклу хришћанска. Калдрмом лепо поплочано двориште је делимично

Сл. 13. Просторна слика симетричног типа. Куће овога типа су потпуно затворене према споља.

Fig. 13. Aspect en profondeur du type symétrique. Les maisons de ce type sont tout à fait fermées vers l'extérieur.

Сл. 14. Камене куле Пећи. Други облик који је за добио у Пећи изворни план планинских области Динаре.

Fig. 14. Tours en pierres de Peč. Second aspect conféré à Peč, par le plan authentique des régions montagneuses du Dinara.

ограђено у мале баштице, а непосредно на поточићу који га пресеца, је нужник.

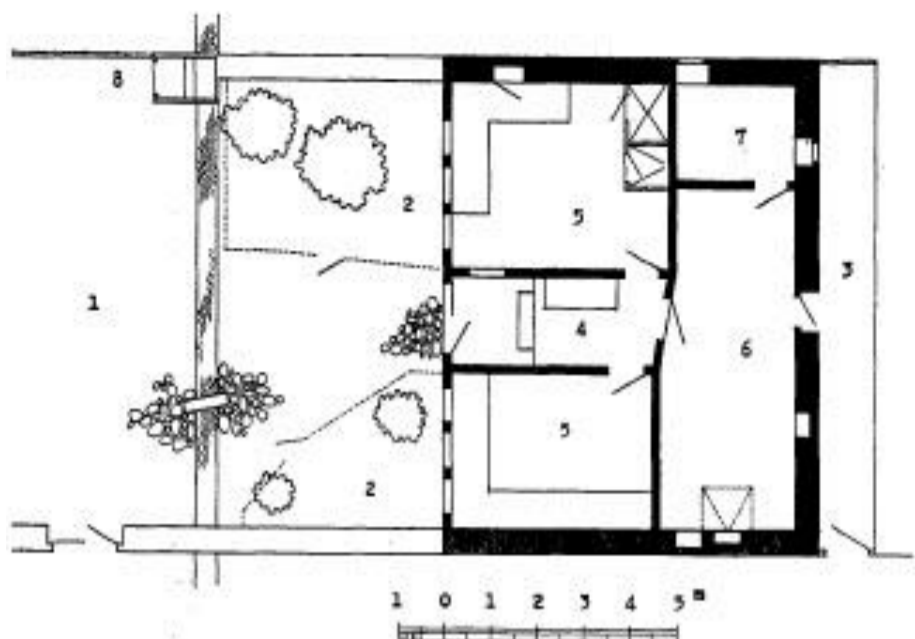
То је тип мале приземне куће Пећи, власника са скромнијим приходима, без неких „стилских“ ознака. Лице јој окренуто од улице према дворишту — башти, док је према улици само бео окречен масивни зид оградe, у који је укључена и сама кућа. Ова мала и скромна кућа има све одлике старе архитектуре Пећи: присност зеленила дворишта, одвојеност од улице, функционалан распоред простора, утврђене унутарње уређаје: уграђени ормани, „амамчик“, миндерлуци и добро је осветљена низовима прозора према башти. То је непосредно пренесен прототип области у једну урбану средину.

2. Пример мале приземне зграде Пећи, изразито асиметричне схеме, плана и масе „на глагол“, породице Шкембаревић, у самом средишту града, на крају кратког ћорсокака који полази од трга градске пијаце, на минималној парцели, ширине 12 и дубине 18 метара. То је типичан пример — и по начину смештаја, и по плану, облику, маси и конструкцији — зграде старе Пећи асиметричног концепта. Распоред основе њеног приземља једнак је са распоредом првог спрата спратне зграде Пећи истог типа. У два крака су собе, а у углу је кухиња, без стропа и без прозора. Празан угао је улазни трем, који је подељен на улазнокомуникацијски део на нивоу осталих просторија куће и уздигнутог нивоа — малу диванхану или ћошку, за одмор и седење. То уздизање пода диванхане дало је могућност да се испод ње смести подрум, који је, због мале висине уздигнућа, морао бити делимично укопан (сл. 17, 18).

Пошто је улазни трем потпуно отворен, само незнатно уздигнут над раван тла и улице, сва три простора куће морала су бити непосредно међусобно везана, заправо обе собе повезане су преко кухиње. Тако је осигурано унутарње кретање и без употребе отвореног трема.

Схема основе зграде, иако то не изгледа на први поглед, је произишла из плана основног прототипа области, где је на основну првобитну дводелну схему: кухиња (кућа) — соба, бочно придодат трем, чији је један део преграђен у собу. Док је у примерима истог типа зграда у Пријеполу, овај придодати део на главну основну масу био и конструктивно наглашен посебим кровом, овде је цела кућа под јединственом кровном пирамидом благог нагиба.

3. Кућа породице Пилинђурка у улици Победи бр. 45 (сл. 19, 20). По плану и архитектури то је једна од најрепрезентативнијих зграда „на глагол“, из старе Пећи. Смештена уз улицу правца исток—запад, са јужне стране, лежи и на самој уличној западној граничној линији. На тај начин постигнут је осдобођен простор и иначе сведене парцеле, димензија 19x32 метра. Зграда нема отвора према улици,

Сл. 15. Основа приземља и ситуација зграде А. Чавић у Загребачкој ул. Схема примарног плана динарских области директно пренета у град.

Fig. 15. Plan du parterre et situation de l'édifice A. Čavić, dans la rue Zagreb. Schéma du plan original des régions du Dinara, directement transposé dans la ville.

Легенда:

1. двориште
2. ограбене баштице
3. улаз у кућу
5. собе
6. кухиња
7. стаја
8. нужник

Сл. 16. Западно, дворишно лице зграде, Чавића.

Fig. 16. Facade ouest de la maison Čavić, donnant sur la cour.

тако да је од ње одвојена. Прозорски отвори су само према дворишту и башти, ка истоку и југу. Зграда је и постављена у сам северозападни угао парцеле да би добила простора према фаворизованим странама света: истоку и југу.

Иако смештена на парцели скромне величине и сама скромних димензија, зграда је богата по својој пластици у којој је јако наглашена и изражвна њена дрвена конструкција. Надстрешница је истакнута двостепеним препустом рогова. У исто тако двостепеном испаду је изведена и конзола ћошке, истакнутог дела диванхане. То истуривање дела диванхане је карактеристично за овај тип зграде из Пећи, тако да зграда у горњој равни добија симетричан изглед. Упада у очи да је простор диванхане на опрату, заједно са ћошком, затворен прозорима и да је чак омогућено и затварање отвореног степенишног простора покретним дрвеним капком.

Северни и западни спољашњи зид спрата су масивне структуре, од черпића, исто тако као и спољашњи зидови две доње просторије куће, претпостављеног језгра типа (простори магаза 2). И структурално у приземљу, чини се изражено је порекло типа, додатним отвореним тремом и собом (простори 1 и 3) сл. 19). Сви остали зидови спрата: спољни према истоку и југу и унутрашњи преградни, исте су лагане бондручне структуре, тј. имају дрвени скелет са испуном.

Прозори у овим лаким зидовима распоређени су у низовима, једноструко застакљени и првобитно на вертикално повлачење (систем гиљо-

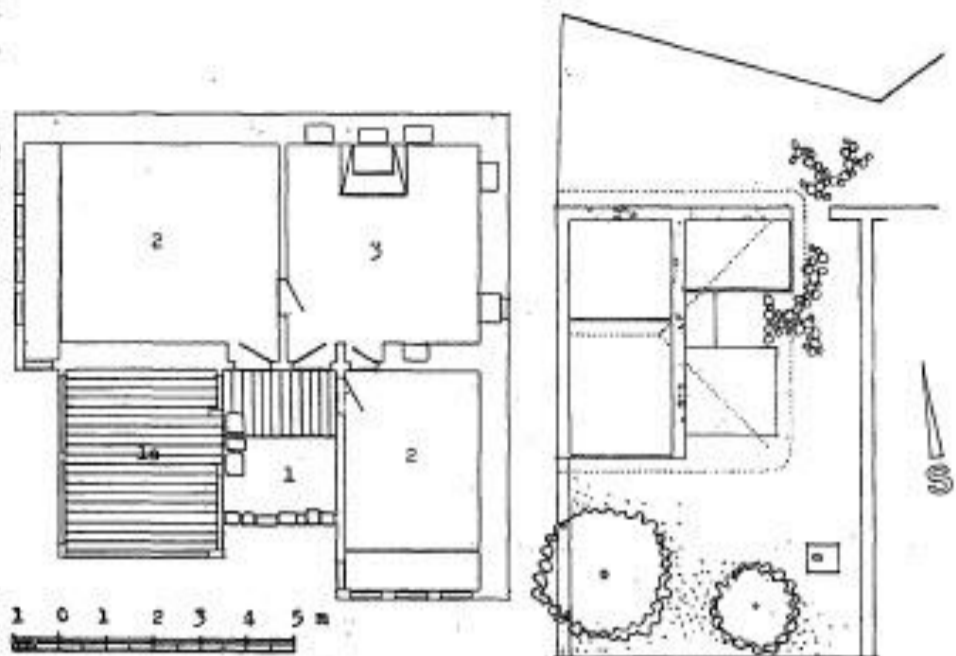

Сл. 17. Основа приземља и ситуација куће породице Шкембаревића. Тип мале приземне куће Пењи, врло изразитог плана „на глагол“.

Fig. 17. Plan du parterre et emplacement de la maison de la famille Skembarević, type de maison de plein pied de Peč, du plan très marqué en gamma.

Легенда:

- 1. комуникациони део трема
- 1а. уздигнути део трема, за одмор
- 2. собе
- 3. кухиња

тине). Засебан мали испад диванхане, заштићен дрвеним решеткама „кафаз“ је место за прање руку „абдеслук“. При прању руку вода слободно пада доле.

Разуђеност маса ове зграде, складан распоред отвора, структурална наглашеност дрвене конструкције, подређеност њених димензија мери човека, блискост и „на дохват руке“ њених облика, ставља је у ред најрепрезентативнијих примера старе архитектуре Пењи.

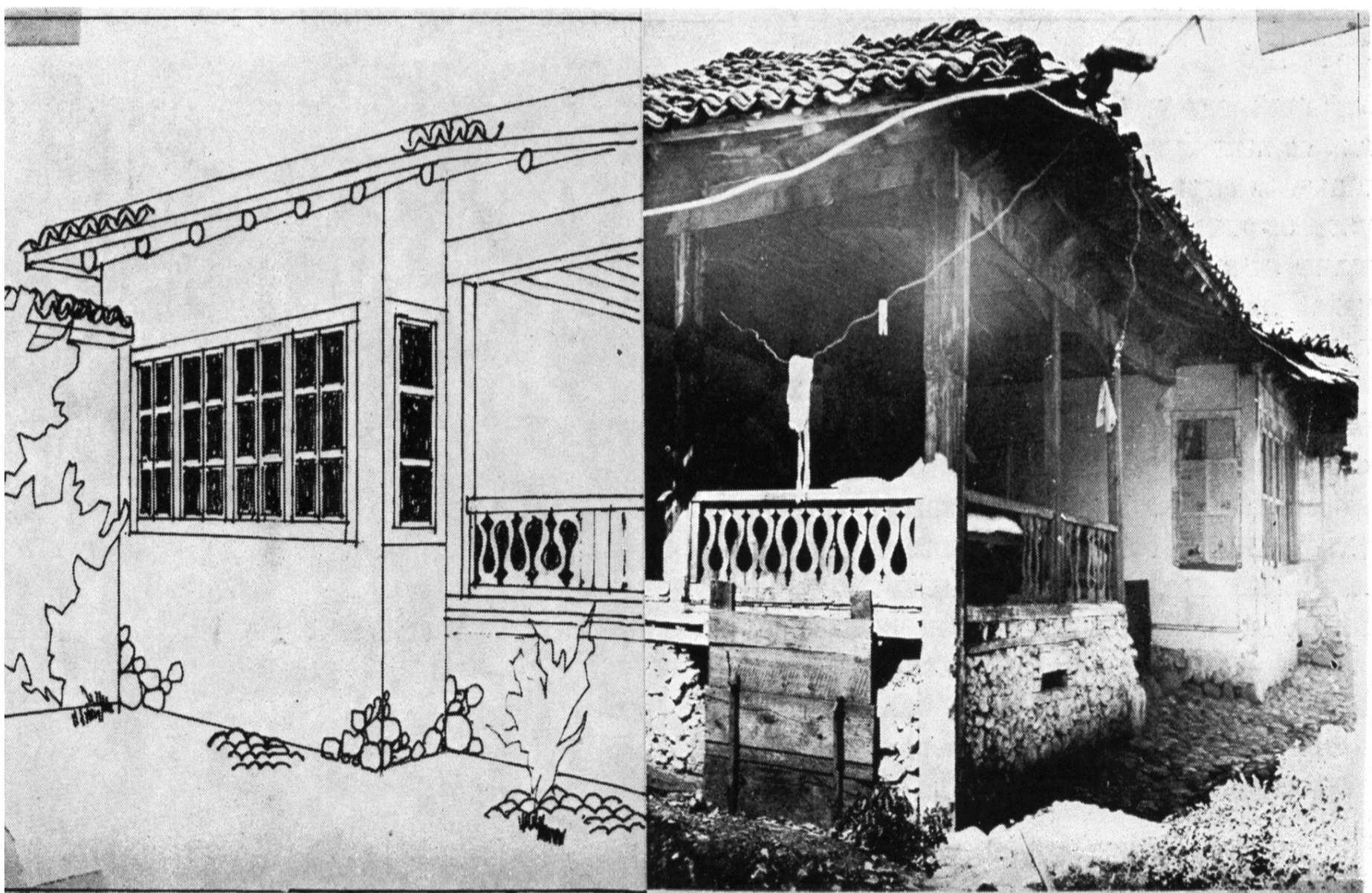
4. Кућа породице Сахатци у Љубљанској улици, у непосредној близини Бајраклицамије је исто тако један од најтипичнијих примера старе куће Пењи, асиметричне схеме основе и облика (сл. 21, 22).

Смештена у горњем углу (северозапад) улице приближног смера исток—запад, овог нута на огромној парцели, величине (35x45m) око 1500 m², па ипак на самој линији улице и у непосредној близини западне границе парцеле, тако да су јој главне просторије окренуте ка слободном простору дворишта — на југ и југоисток. Распоред основе, и приземља и спрата, је исти као и у претходне, исто тако као и конструкција и структура. Овде је програм допуњен са увођењем нужника у склоп зграде. Он је смештен у посебно додани анекс на главну масу зграде, са задње стране, са прилазом из кухиње, али преко тампонходника, на који је навезано са задње стране куће и посебно степениште, засебан економски прилаз кухињи.

У приземљу, као и обично, дужи крак основе (простори 2) су магазе или штале, а краћи — резервна соба, поред великог отвореног трема

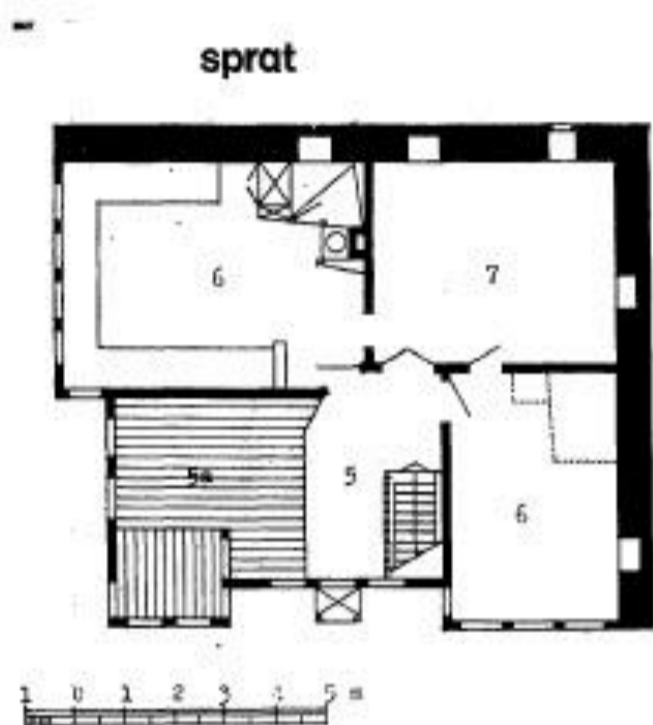
Сл. 18. Дворишно, источно лице зграде.

Fig. 18. Partie cour, façade est de l'édifice.

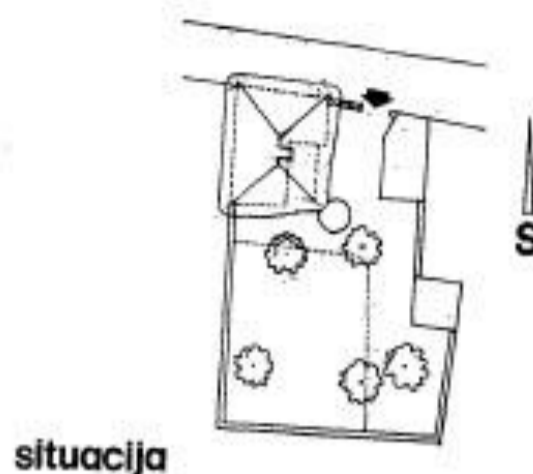
Сл. 19. Основа приземља, спрата и ситуација куће породице Пилиндурка, из улице Победи. Изразити пример типа спратне куће „на глагол“.

Fig. 19. Plan du parterre et de l'étage ainsi que l'emplacement de la maison de la famille Piliindjurka, dans la rue Pobeda. Exemple typique de maison à étage «en gamma.»

Легенда:

- приземље: 1. улазни трем
1а. патосни део трема за седење
2. штале или магаци
3. соба
- спрат: 5. диванхана
5а. уздигнути део диванхане са „ћошком“
6. собе
7. кухиња

situacija

prizemlje

Сл. 20. Источно, дворишно лице зграде. Једна од најизразитијих структура и облика куће Пећи.

Fig. 20. A l'est, façade de la maison donnant sur la cour. Une des structures et des formes des plus caractéristiques des maisons de Peč.

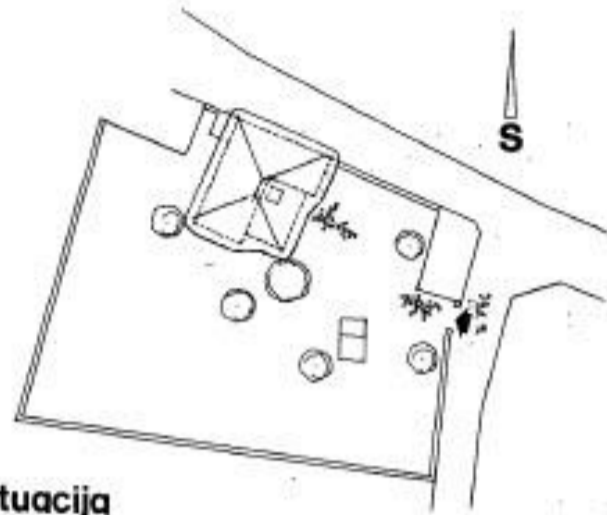
са степеништем. Овај трем у пећкој кући никад не испуњава потпуно угао, он је повучен од главне контуре зграде а план основе је због тога рецкаст. Међутим, кровни покривач прекрива целу површину, као да је у питању правилан правоугаоник, само што је дуж повученог дела основе и кров засечен, скраћен. Како се тим засецањем, тј. одсецањем дела надстрешнице око угла диванхане њена висина повећава, изравнавају се разне висине окапнице закошавањем. На тај се начин избегавају гребени и увале, кад би сваки испад основе био правилно наткривен својим засебним делом крова. Наравио да и овог пута кров надвишава баца, кроз коју излази дим из кухиње, јер и овде је кухиња горе отворена, тј. без стропа. Типично је да кухиња нема прозора према улици, изузев једног узаног отвора.

Обе собе на спрату опремљене су уграђеним орманима, свака има и своје мало купатило

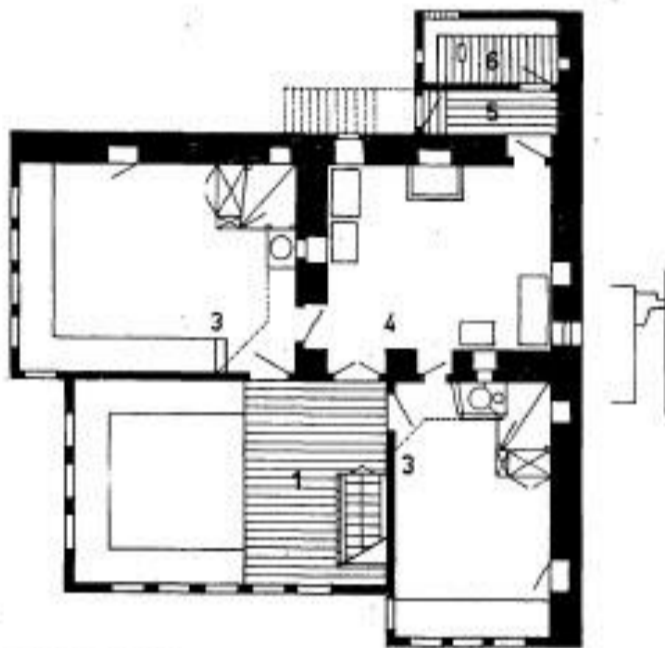

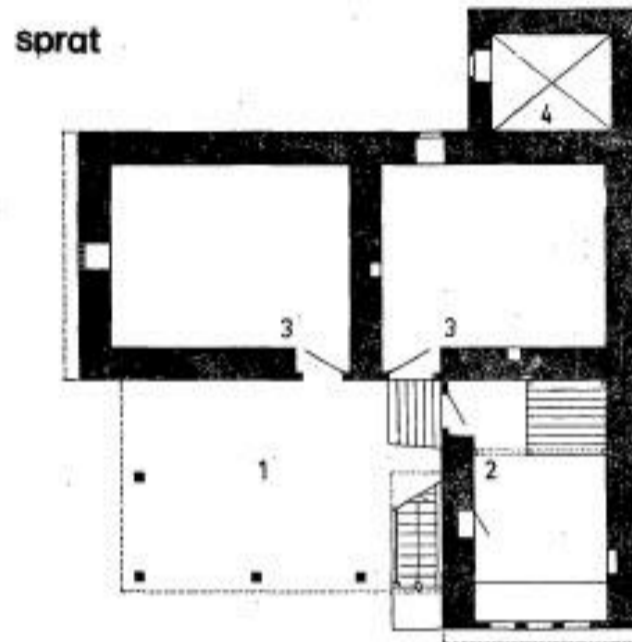
istočno lice

situacija

prizemlje

sprat

Сл. 21. План куће породице Сахатџи из Љубљанске улице. Још једна изразита кућа „на глагол“, чији програм садржи и све елементе модерног комфора.

Fig. 21. Plan de la maison de la famille Sahadži de la rue Ljubljana. Encore une maison caractéristique en «L», dont le programme contient aussi tous les éléments du confort moderne.

Легенда:

- приземље:
1. улазни трем са степеништем
 2. магаци или штале
 3. нудничка јама
 4. резервна соба
- спрат:
5. диванхана, горњи хол
 - 5а. део диванхане за одмор
 6. собе
 7. кухиња

Сл. 22. Источно, лице и огромни оградни зид, који изолира кућу од улице.

Fig. 22. Façade est, et énorme mur d'enceinte qui isole la maison de la rue.

„амамчик“, миндерлуке и по зидану пећ, које се обе ложе из кухиње. И овде је простор диванхане затворен прозорима, а један део њене површине, уздигнут за један степен, намењен је седењу и одмарању.

Програм куће је овде обезбедио опрему куће са свим удобностима: развојени улази, санитарни уређаји, наравно све то остварено примитивним средствима, али постављање једног таквог, не може се оспорити, модерног програма, и његово остварење пре сто година, колико је отприлике стара кућа, заиста је подвиг.

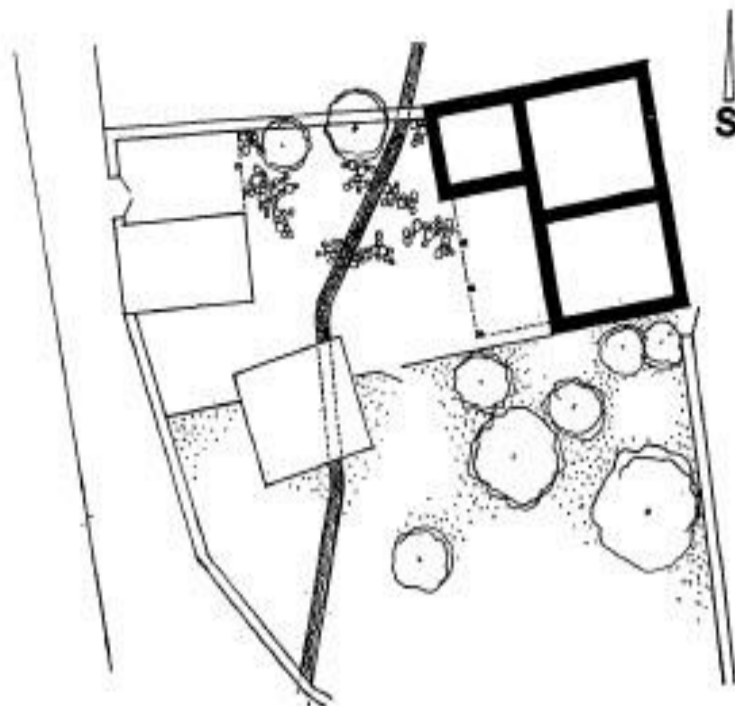
5. Кућа Сулејмана Сука из Пуховац—Махале, (сл. 23, 24), један врло занимљив и важан вид старе куће из Пењи, који дословно потврђује претпоставку аутора о пореклу типа градске, куће асиметричног плана и облика и оснажује тезу о развоју типа путем додавања.

Легенда:

приземље: 1. улазни трем
2. магазе, штале
3. нџничка јама
4. соба послуге

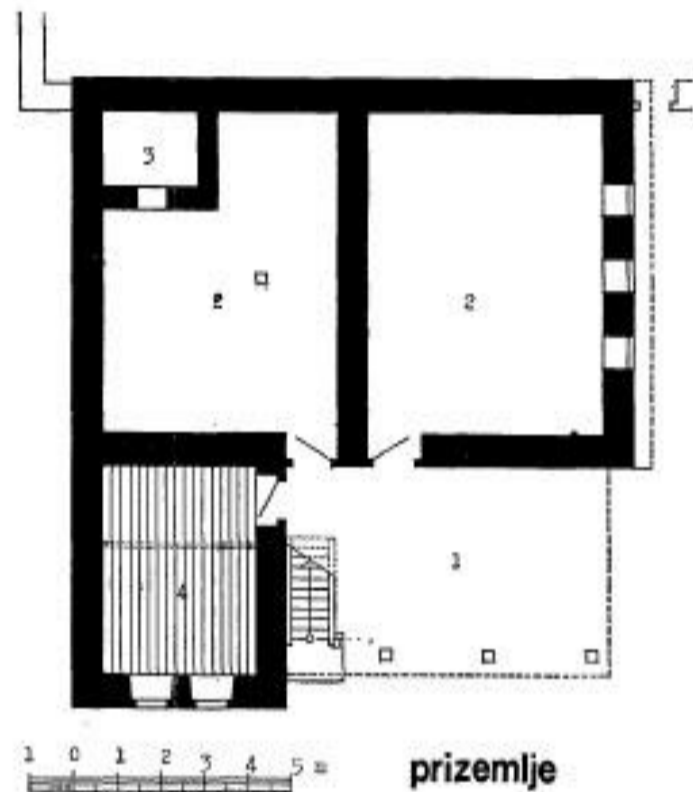
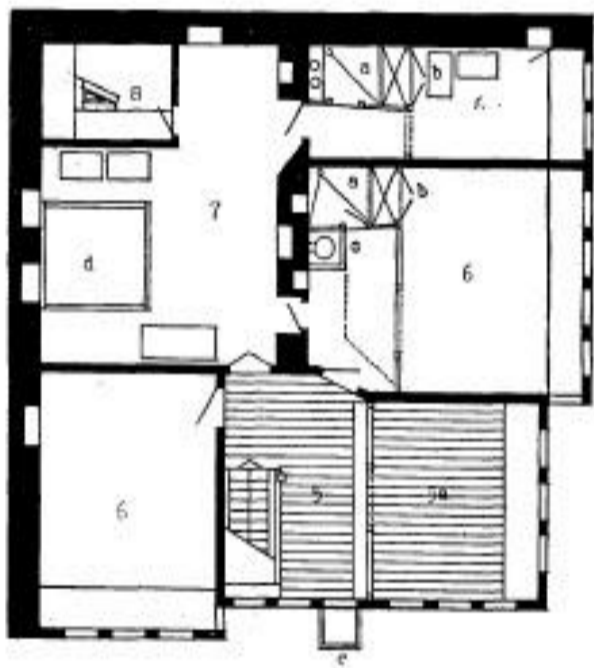
спрат: 5. диванхана
5а. уздигнути део за одмарање
6. собе
7. кухиња
8. нџник

а — амамчик, б — уграђени ормани, в — пећ, г — огњиште, д — миндерлуци

situacija

sprat

prizemlje

Сл. 23. План куће Сулејмана Сука. Развијена схема типа куће „на глагол“, која указује на њено динарско порекло.

Fig. 23. Plan de la maison Suleiman Suka. Schéma développé du type de maison en «L», qui témoigne de son origine dinarique.

Доста велика површина парцеле, преко 1000 m² и њен облик, дозвољавали су сваку зажељену усмереност зграде. Да је зграда била окренута дужом својом страном према западу, могло би да значи да је њен градитељ пре око 200 година, колико је зграда стара био хришћанин, или, уколико је ипак била одржана ритуална усмереност према југоистоку, требало би сматрати главном фасадом ужу страну, која је окренута ка југујугоистоку. И та хијерархија фасада би ишла у прилог ауторовој тези о пореклу типа. Јер је и главна фасада основног прототипа, чији би дериват требало да су пећке зграде несиметричног типа, ужа предња, а не бочна страна, што код прототипа произилази и из његовог положаја на нагнутом терену. Међутим, на спрату су, планом главне масе (простори 6 и 7), тачно поновљени план и ра-

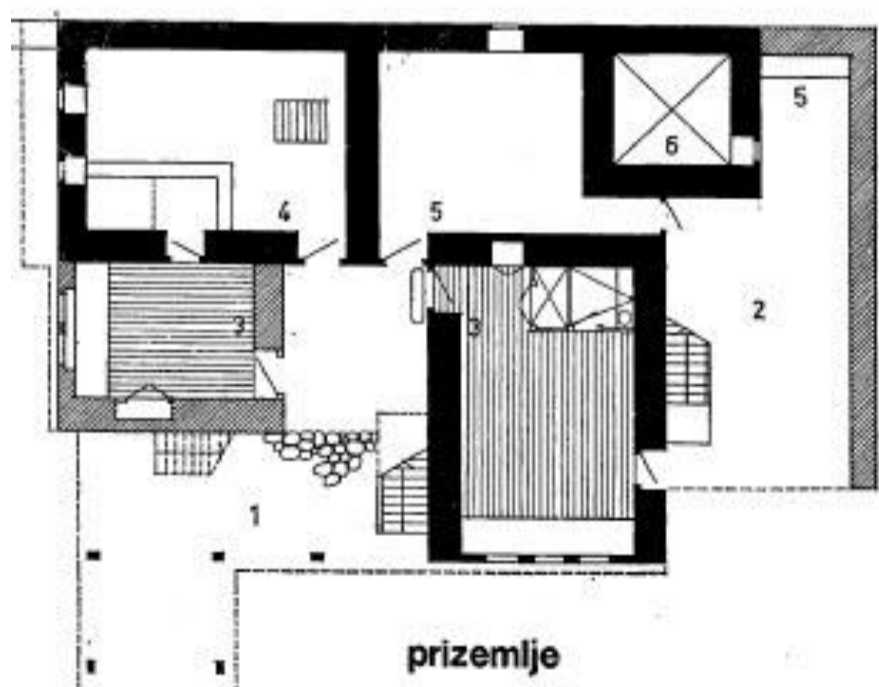
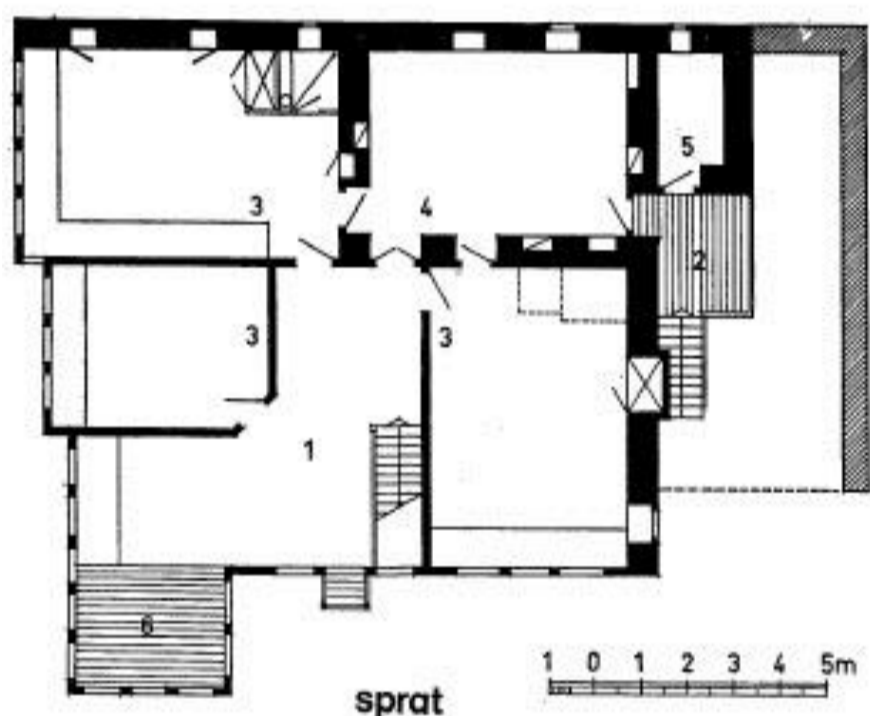
според простора основног прототипа: кухиња кућа позади, спреда две собе. Због огромности простора кухиње, овде је у њу уметнут и простор нужника. Очеvidно је сада да је простор диванхане са предњом собом просто придодат тој главној, основној маси зграде, што је и цртежом наглашено (повученост диванхане), а исто тако очевидно је да је предност дата не страни где је улаз него где су прозори двеју главних соба.

Кућа је гломазна, димензија 13X13 m, са уобичајено увученим углом диванхане, све под огромном пирамидом благо нагнутог ћерамидног крова, наравно са баџом. Простор диванхане на спрату је опет подељен на комуникацијски део и, овде за два степена уздигнут и оградом одељен простор „ћошке“, са миндерлуком.

Отвори диванхане су заштићени, најпре дрвеним мрежама — топлијама, па затим затворени дрвеним капцима. Пошто су прозори диванхане, као уосталом и свих ооба, у низовима, тј. тесно један уз други, није било могуће поставити капке на два крила са отварањем око вертикалних шарки, зато се капци диванхане отварају око хоризонталних осовина, према горе и доле.

Сва дрвенарија куће је обрађена са највећом пажњом. Собе су опремљене свим уобичајеним унутарњим елементима, посебно је преграђен улазни део соба. Нарочито су богато обрађени профилисани рафови дуж зидова, у свим собама.

6. Зграда Тахирбега измештена и пресељена интервенцијом Завода за заштиту споменика

Сл. 25. План куће Тахир бега, пример изразите и развијене куће Пећи асиметричног типа, чији план показује тенденцију ка симетрији.

Fig. 25. Plan de la maison du beg Tahir, exemplaire caractéristique et développement de la maison de Peč, de type asymétrique, dont le plan marque une tendance vers la symétrie.

Легенда:

- приземље:
1. главни улазни трем
 2. споредни улаз, економско дворниште
 3. собе
 4. магаза са бунаром
 5. штала
 6. нужничка јама

шрафирано означено: вероватно касније дозидано

- спрат:
1. горњи хол, диванхана са степеништем
 2. споредни, економски улаз
 3. собе
 4. кухиња
 5. нужник
 6. уздигнути и истурени део диванхане „ћошка“

из Приштине, првобитне локације нешто повучене од линије главне улице између зграда поште и среског одбора (сл. 25, 26, 27). Та непотребна и скупа интервенција пресељења зграде на нову локацију, била је наметнута неразумевањем значаја и вредности једног кристала из прошлости и неспособношћу урбанистичког

Сл. 26. Југоисточна фасада, према улици, на својој оригиналној локацији (снимак из 1954).

Fig. 26. Façade sud-est vers la rue, dans sa location originale. (reproduction de 1954).

Сл. 27. Детаљ истурене „ћошке“ зграде. Виртуозитет конструкције и структуре.

Fig. 27. Détail du pignon ex surplomb de l'édifice. Virtuosité de la construction et de la structure.

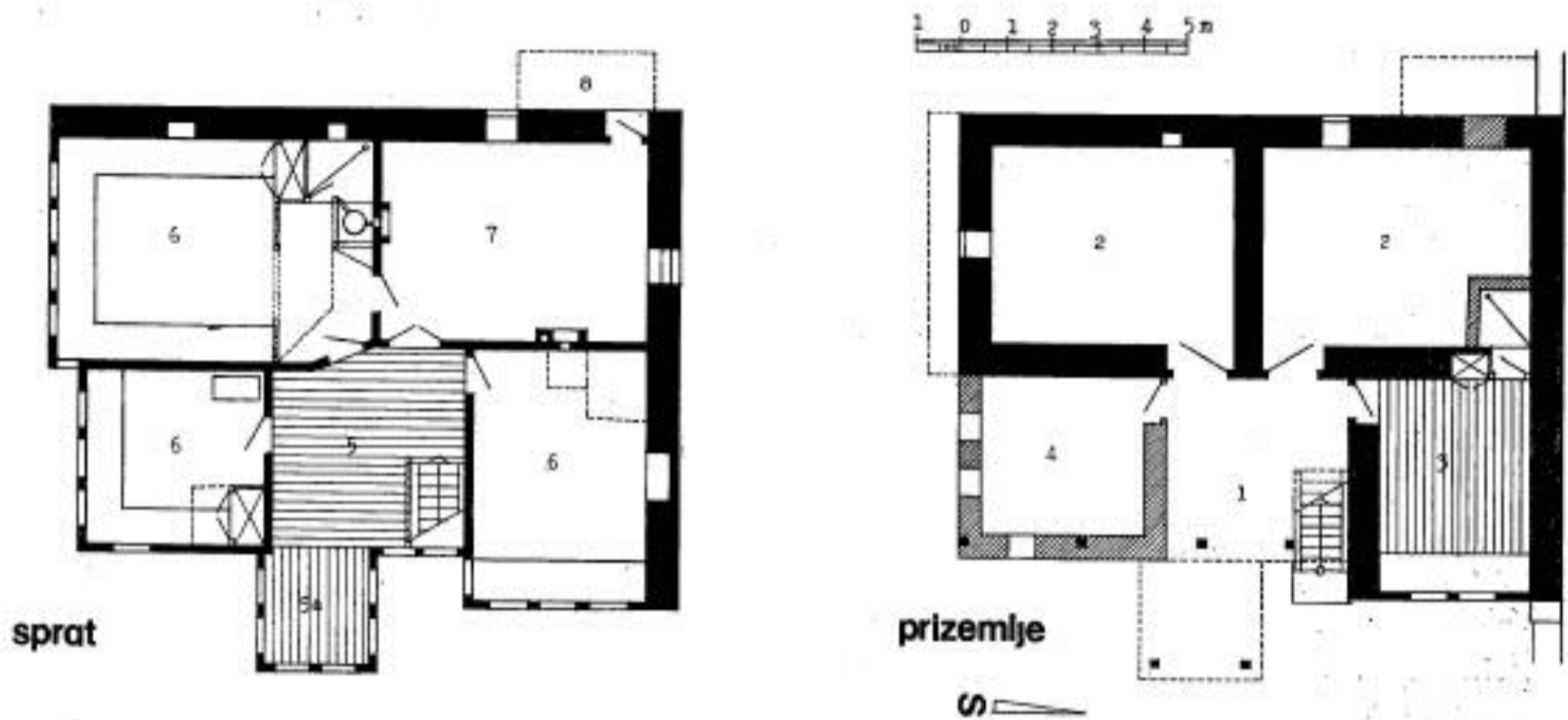
апарата да пронађе одговарајуће решење, које би омогућило не само опстанак зграде на месту где је била изграђена, него и њено одговарајуће уклапање и истицање у измењеној средини.

Зграда је изразити пример старе пећке куће „на глагол“, чија је маса још изразито несиметрична, али у чијем се плану и приземља и спрата, додавањем собе на рачун трема и диванхане, изражава тежња ка симетрији и стварању централно смештеног улаза и диванхане. Асиметричност је ипак наглашена додатком проширења диванхане на спрату, у „ћошку“, у јаком испаду, који је морао да се подупре стубовима (простор 6). Исто тако и економски прилаз се проширио у једно покривено двориште (простор 2), које је доле повезано са шталом (простор 5), а горе са кухињом и нужником (простори 4 и 5). У кућу је чак „уведена“ и вода, која се црпе из бунара ископаног у простору магазе у приземљу (4).

По смелости и строгости вишестепених испада венца настрешнице и масе простора ћошке, по складном низу прозора, по степенастом повлачењу или истицању површина фасада, по јасно израженој и зналачки истакнутом дрвеном склопу, и саставу, то је заиста једна од највреднијих зграда старе Пећи, не само драгоцен документ стамбене културе, него и високи до мет архитектуре.

7. Кућа на углу Боре Букумировића и Доситејеве улице (сл. 28, 29, 30). У примеру није јасно, да ли је посредни симетрична схема основе и масе или асиметрична. Наиме, питање је да ли је простор 4 у приземљу био у почетку предвиђен, или накнадно зазидан део отвореног трема. У сваком случају, данас је зграда симетричног типа, са средишним улазом и средишним отвореним холем — диванханом на спрату, — из које испада простор ћошке толико, да је морала да буде доле ослоњена на стубове. И средишни положај истакнуте ћошке би ишао у прилог симетричном концепту, кад удазни трем заједно са собицом (простор 4) не би био повучен, на начин како је то уобичајено код асиметричног типа. Свакако, на овом примеру је јасно показано, како уз мале преправке један тип прелази у други. Можда зато не би требало јако истицати симетричност и асиметричност, јер су то ионако сувише уопштене геометријске особине; поготово долази у питање израз „асиметрично“, тј. начин категоризације једне врсте по особини коју она н е м а.

Међутим, нити задобијено својство симетричности не поистовећује трансформирани тип са „правим“ симетричним типом куће Пећи, на пример Протићевом зградом. Код основе куће Протића није реч само о симетричности, него и о карактеру унутарњег хола, у суштини по-

Сл. 28. План куће на углу улице Победице и Доситејевице. Првобитна асиметрична схема плана накнадном адаптацијом преобразена у симетричну.

Fig. 28. Plan de la maison au coin des rues Pobeda et Dositejeva. Primitivement le schéma du plan asymétrique a été adopté, mais par une adaptation ultérieure changé en schéma symétrique.

Легенда:

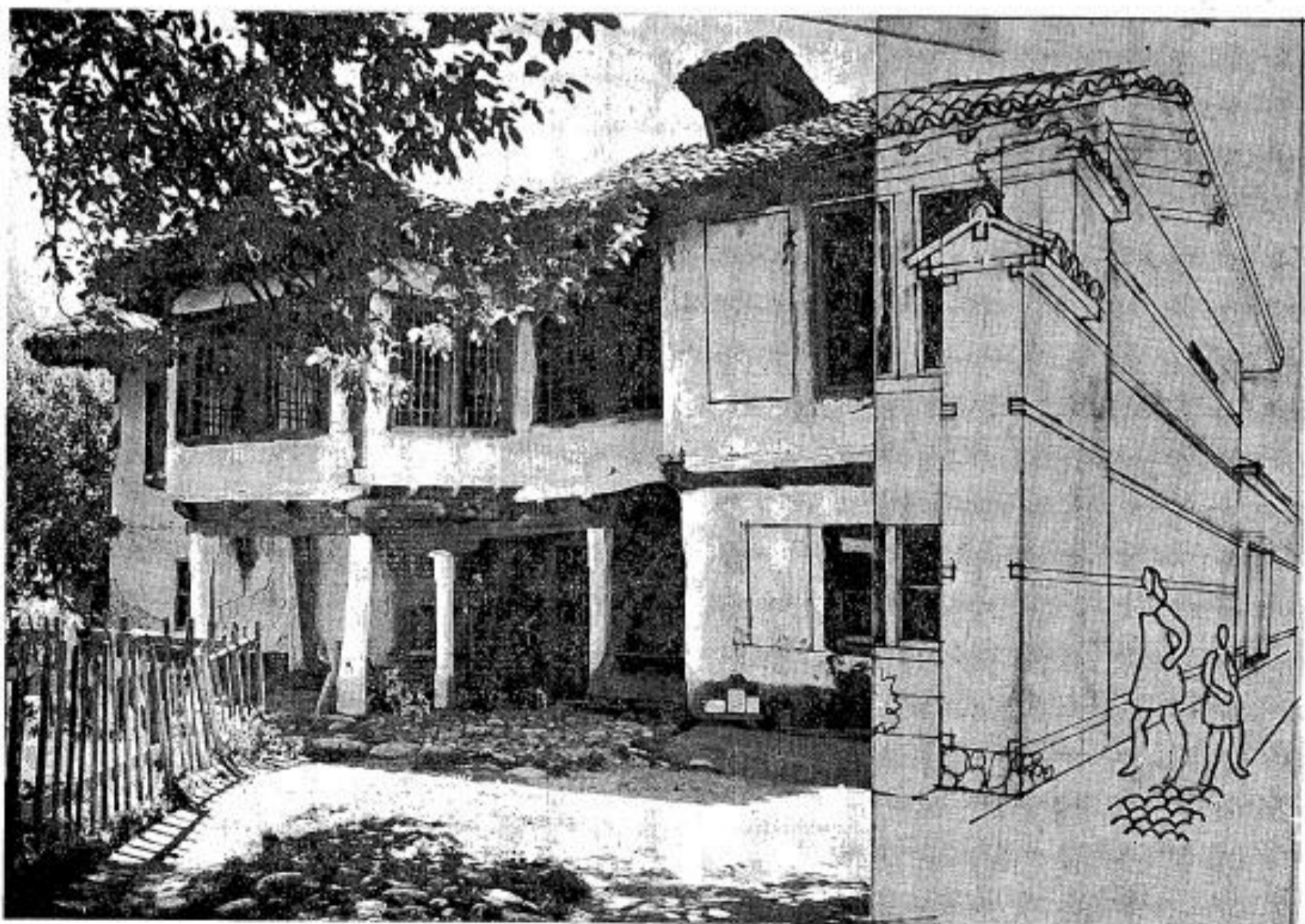
- приземље:
- 1. улазна ниша са степеништем
 - 2. магаци или штале
 - 3. соба
 - 4. накнадно озидана соба

спрат:

- 5. горњи хол, диванхана
- 5а. истакнути део диванхане „ћошка“
- 6. собе
- 7. кухиња
- 8. нџник (срушен)

Сл. 29. Дворишна, источна фасада.

Fig. 29. Façade est, domant sur la cour.

пречног смера, са придодатим бочним крацима који су му, коначно, дали облик крста. Тај облик хола одаје сасвим различито порекло тога симетричног типа. Дакле, постоје две варијанте симетричног типа у облику и положају хола, које су и различитог порекла. У једној варијанти хол попречно сече целу зграду, од зида предње до зида задње фасаде и још се продужава у испаде и спреда и позади, а у другој, хол је део само предње стране зграде. У оба случаја степениште је смештено у холу, а положај хола је централан.

Раопред простора и приземља и спрата је као и у осталим зградама асиметричног типа, са том разликом да су овде, преграђивањем и горе и доле заједно, добивене, у свему, две собе више. Зграда је смештена уз улицу смера исток — запад (Боре Вукумировића), са јужне стране, као и обично смештена је у горњем северозападном углу парцеле: и на линију улице, и на сам западни руб парцеле. На тај начин је добила велики празан простор према истоку и југу, где су окренути сви прозори куће, као и уобичајено спојени у низове.

8. Кућа Емин Мусе у улици Победи бр. 41 (сл. 31.32.). Зграда је, за разлику од претходне, симетричног типа. Међутим, њен план је ипак произишао из најусвојенијег типа куће у Пећи, „на глагол.“ Још увек је остао онај познати увучени угао отвореног простора трема и диванхане, само што је отворени простор првобитног трема делимично претворен у собу, а делимично остао, али овде, затворен и претворен у

улазни хол, у коме је и степениште. Изузев простора 4, који је магаза, или можда доња кујна, остала три простора су собе.

Зграда је смештена на уобичајени начин, у горњи леви угао парцеле, на линију улице, али овог пута одмакнута незнатно од западне границе са суседом, ради смештаја нужника позади у том уском појасу, који је међутим, данас ван употребе, демолиран. Величина парцеле је 21X27 m око 570 m², а величина куће 14X10 m.

Хол са степеништем је сведен само на средњу трећину предњег тракта зграде. Средњи простор предњег дела спрата, где се излази степеништем, је горњи хол, који се продужава у испад од око 2 m, који почива на вишестепеној козоли. Једна конструктивна бравура, која није

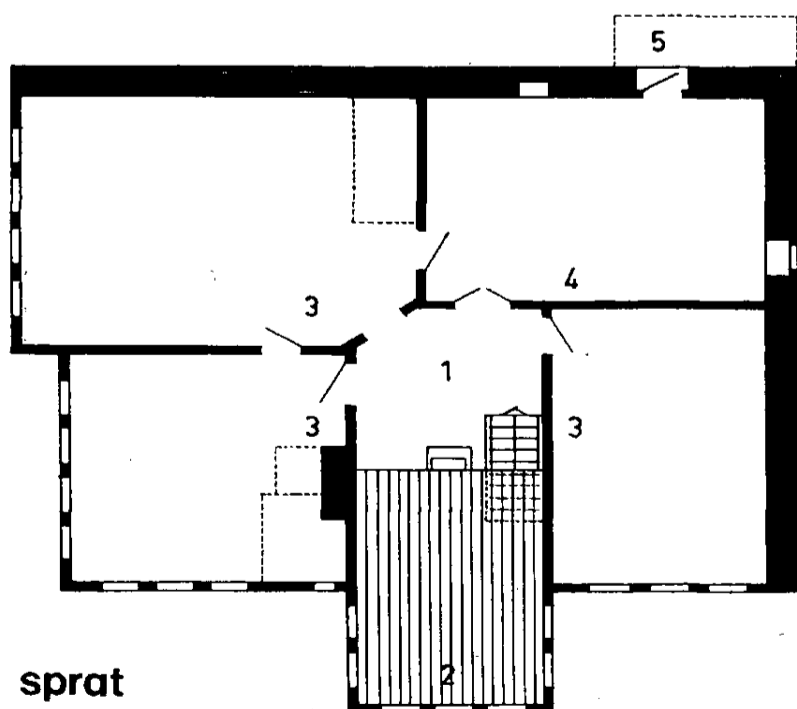
Легенда:

приземље: 1. наткривен улаз
2. улазни хол
3. собе
4. магаза или кухиња

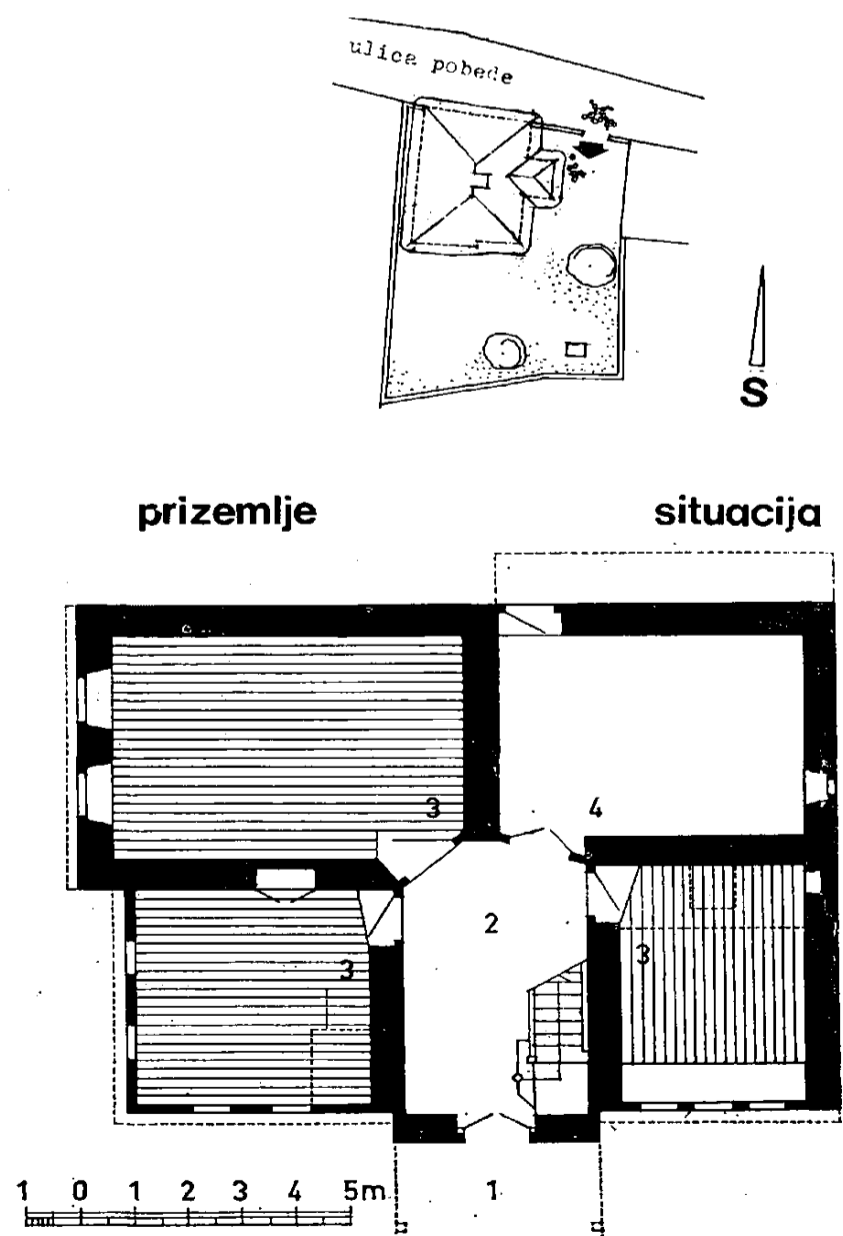
спрат: 1. горњи хол
2. истурен део хола „ћошка“
3. собе
4. кухиња
5. место нужника

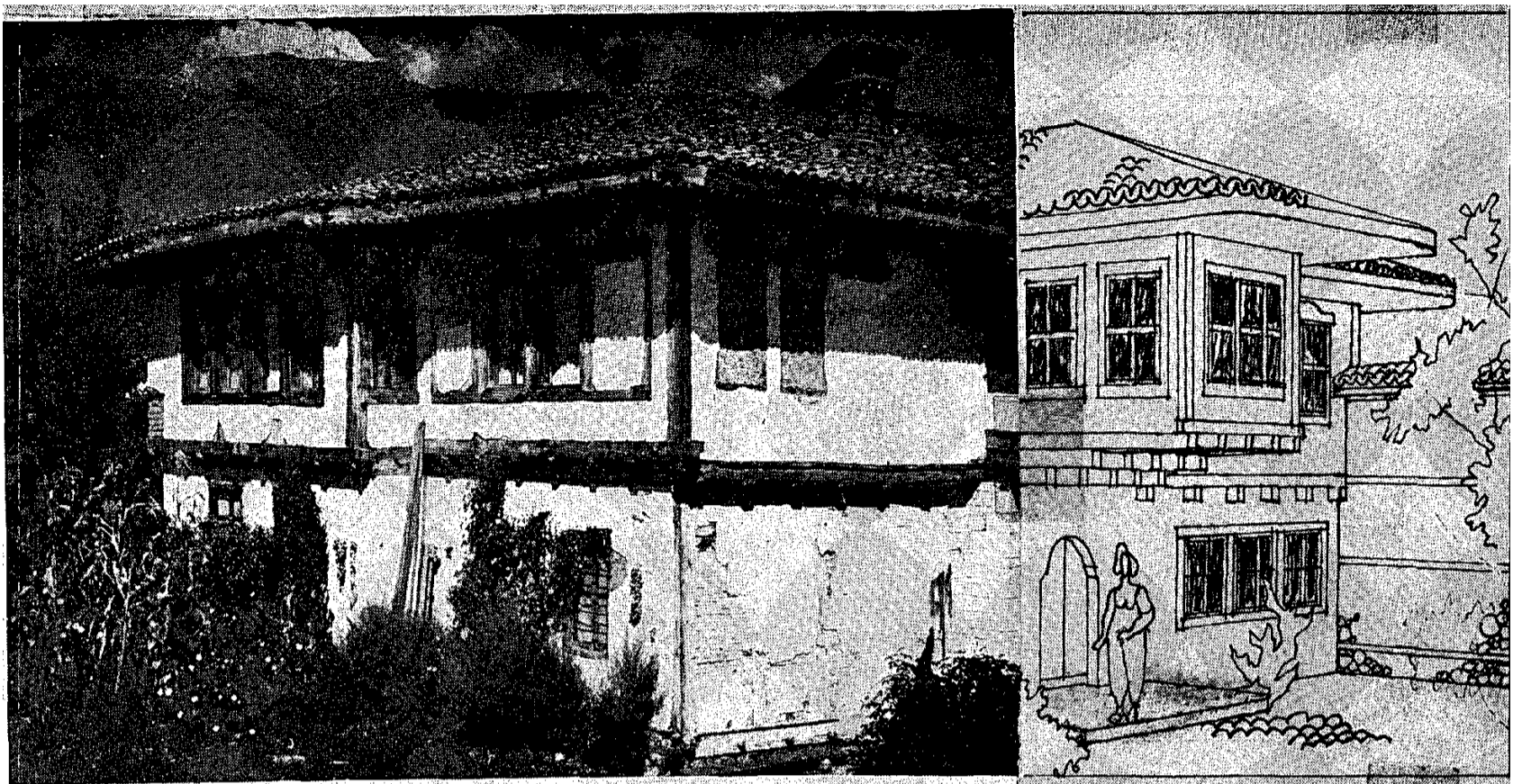
Сл. 30. План зграде Емина Мусе. Зграда симетричног типа по концепту, варијанте настале трансформацијом пећске асиметричне схеме.

Fig. 30. Plan, du bâtiment du Musée Emina. Edifice de type symétrique d'après sa conception, variante résultant de la transformation du schéma asymétrique des maisons de Peč.

спрат

Сл. 31. Јужно лице зграде, према башти.

Fig. 31. Façade sud de l'édifice donnant sur le jardin.

могла да издржи испит времена, па је накнадно цео испад морао бити подупрт помоћу два стуба. Већи део површине тог средишног хола заједно са ћошком уздигнут је изнад равни соба за 60 сантиметара. Осим три собе, чији уређаји данас више не постоје, на спрату се налазила и кухиња на свом обичном месту, у десном углу, без прозора и са вратима за излаз у нужник који је исто тако данас избачен. Упадају у очи огромне димензије соба, од којих је највећа, скоро читава сала, 7X6 m.

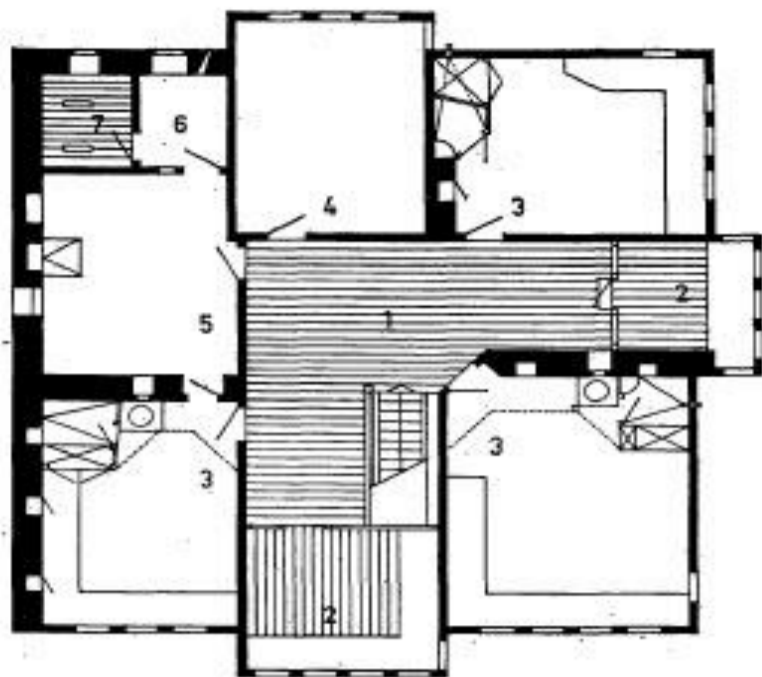
9. Кућа Халила Касаполија, у улици Боре Букомировића у Јериње-махали (сл. 33, 34). Пример велике куће старе Пећи, затвореног типа и симетричне масе. Она је саставни део првобитне целине стана богатог поседника, састављеног из вањског и унутарњег стана, такозваног селамлука, дела за репрезентацију и пријем, и харемлука, интимног боравишта породице. Вањски, репрезентативни њен део чини овде кућа облика камене куле.

Ова стамбена целина смештена је уз улицу смера истокзапад (Боре Букомировића), на северну страну уличног паноа. Сама кућа је повучена од уличне линије према југу, али је постављена на линију западне границе. Таквим смештајем зграда је добила простора према фаворизованим странама света: југу и истоку. Кула, која није била предвиђена за стан породице, смештена је на саму уличну линију и на линију западне границе, као неки чувар улаза у резиденцију. Тако је дошла до изражаја градација дворишта. Парцела заузима целу дубину блока од 85 m, између улице Победе и Боре Букомировића на ширини од 35 m.

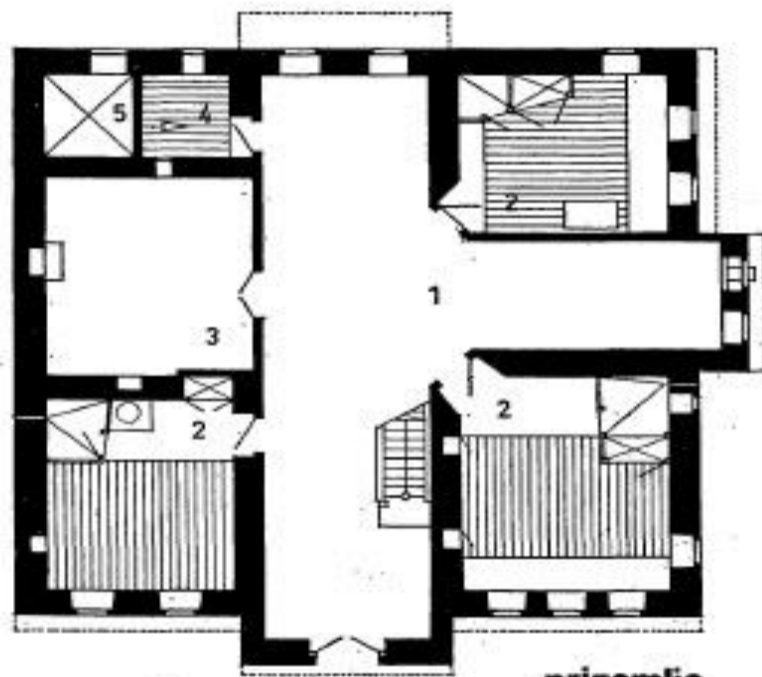
Основа куће не следи никакву унапред утврђену

изражава несумњиво симетричан концепт. Зграда је намењена искључиво становању, те су из њеног састава искључене магаза и штала, смештене у околна пратећа постројења. У приземљу, улазни огромни хол, попречног смера, од предњег до задњег зида, проширен је краком према истоку, који још испада као мали ризалит из главне масе зграде, тако да је добио трокраки карактер. У сваком од три угла приземља је по једна соба, опремљена свим уобичајеним уређајима: малим купатилима (амамчик), уграђеним орманима, миндерлуцима и рафовима, баш као неке модерне хотелске собе. У четвртном углу је кухиња са камином (простор 3), чији простор је смањен због смештаја нужника и нужничке јаме. Сви зидови приземља су масивне структуре, од черпића. На спрату је извршен даљи преображај хола, који је сведен сада само на два крака, али облика на лакат, чији краци су окренути ка југу и ка истоку и испадају ван главне масе зграде. Како су ови испади изражени и у приземљу, добили су карактер ризалита. Само испад собе 4, према северу, виси изнад приземља. И горе је поновљен распоред приземља, са разликом што је северни крак хола претворен у собу (простор 4), а простор нужника (7) је издвојен од кухиње тампонпростором (6). Опет су собе у угловима потпуно опремљене фиксираним уређајима.

Стандардна истоветност опреме свих соба одаје да оне не могу имати различите намене. Пошто су све једнако опремљене, њихова намена мора бити истоветна, а та истоветност онда мора бити поливалентност. Дакле, свака соба мора да служи и за дневни боравак и за трпезарију, и за спавање, што, опет, може да буде знак породичне подељености у групе. И заиста, такав породични састав би се могао објаснити легалношћу многоженства у исламу. Додуше, та пракса није била раширена у муслиманском свету наше земље, али поједини богати посед-

sprat

prizemlje

1 0 1 2 3 4 5m

Сл. 32. План зграде породице Касаполи. Тип велике симетричне зграде Пећи, богатог поседника, дериват импортиране симетричне схеме.
Fig. 32. Plan de la maison appartenant à la famille Kasapoli. Type de grande maison symétrique de Peč, dont le propriétaire est riche; dérivée du schéma symétrique importé.

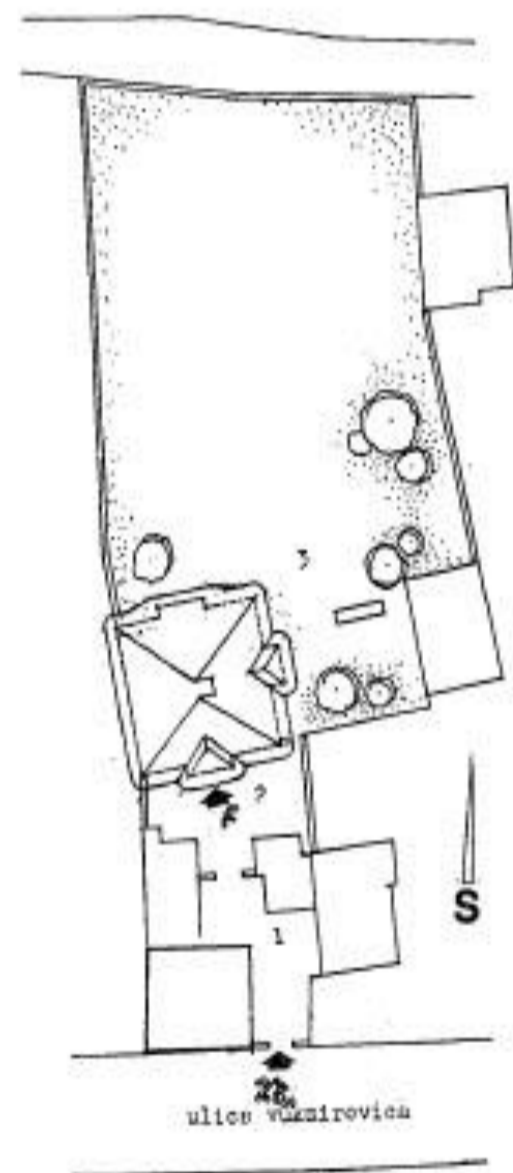
ници, какав је несумњиво био градитељ ове целине, могао је себи дозволити такав луксуз.

Једино западни спољни зид и део северног, спрата куће, је масивне израде од черпића. Сви остали, изузев делова у којима су смештени ошаци, танки су, лагане „бондручне“ структуре, тј. дрвени скелет испуњен редом черпића или плетером. Како је геометријски облик зграде правилан квадрат димензија 14x14м, кров је сада права ћерамидна пирамида благог нагиба, са отвореном баџом на врху. Оба ризалитна испада покривена су својим засебним крововима, који су увалама спојени са пирамидом главног покривача.

Сл. 33. Слика источне и северне фасаде зграде.
Fig. 33. Reproduction des façades est et nord de la maison.

situacija

приземље: 1. улазни хол са степеништем
2. собе
3. кухиња (доња)
4. нужник

Легенда:

5. нужничка јама

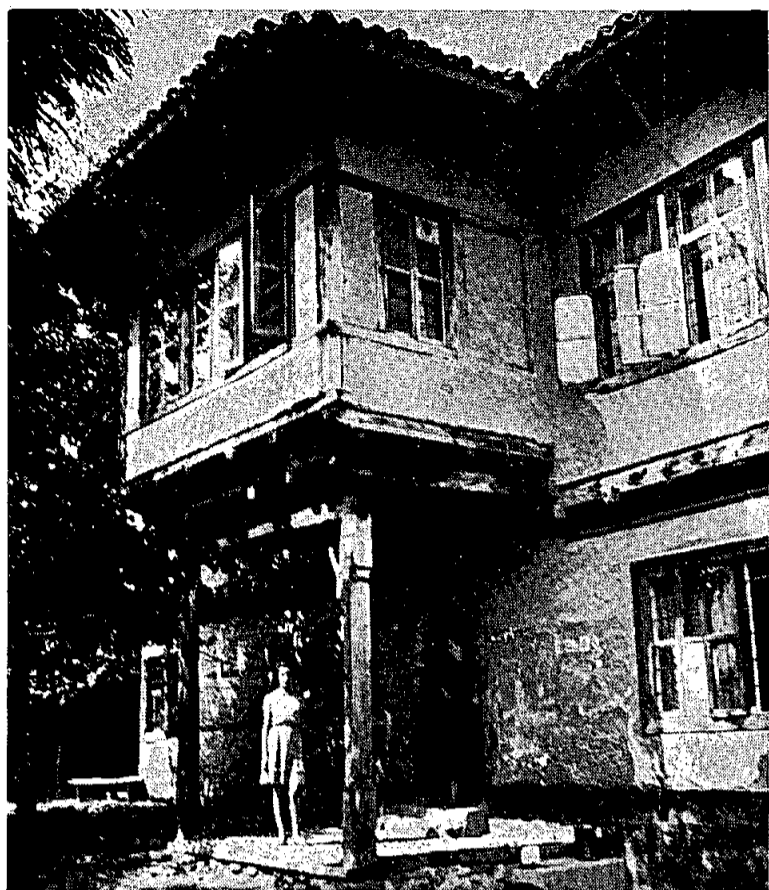
спрат:

1. горњи хол
2. „ћошке“ горњег хола
3. собе
4. можда каснијим преграђивањем добијена соба

10. Кућа породице Протић у улици 29. Новембра (сл. 35, 36, 37). Ова кућа представља један јако изразити пример типа куће симетричне масе и основе, са крататим холлом. По солидности изведбе, богатству опреме, чистоти распореда основе драгоцени је документ стамбене културе у блиској прошлости.

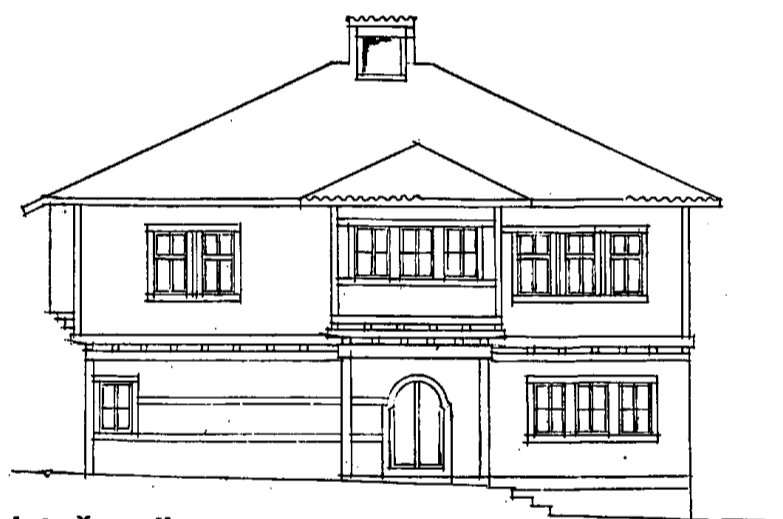
Смештена је на десну обалу Бистрице, уз саму реку и уз улицу, паралелну току реке, правца исток—запад, на парцели 37 m ширине и 30 m дубине, површине 1100 m². Као што је обичај у Пећи, иако је реч о хришћанској кући, вођено је рачуна и о усмеравању и о издвојености

Сл. 35. Њошка источне, улазне фасаде. Fig. 35. Façade d'entrée, pignon est.

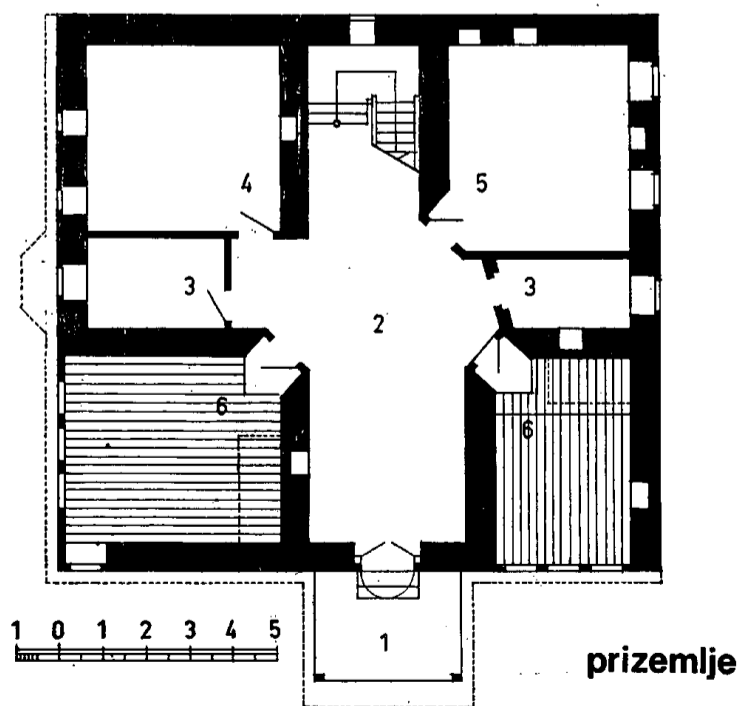

Сл. 34. План куће Протића из улице 29 Новембра. Најизразитији пример симетричног типа куће Пећи, са крстатим холлом.

Fig. 34. Plan de la maison Protic dans la rue du 29 Novembre. Exemple des plus caractéristiques du type de maisons symétriques de Peč, avec hall d'entrée en forme de croix.

istočno lice

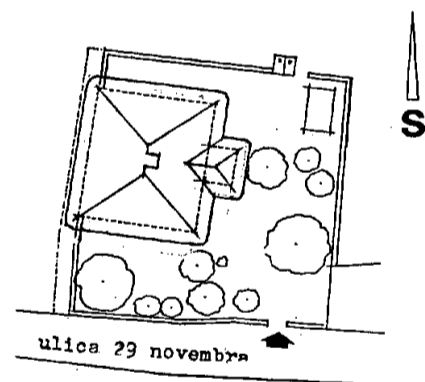

prizemlje

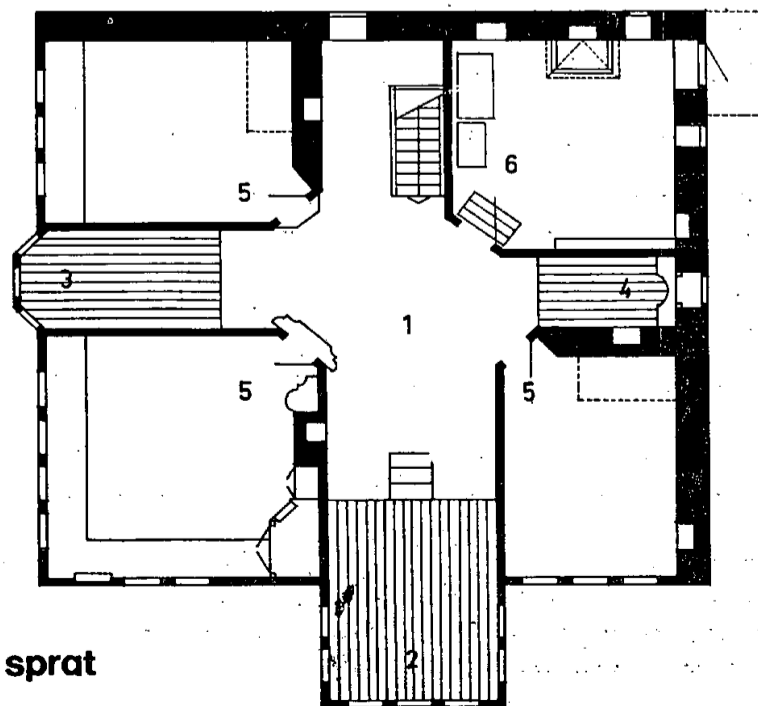
Легенда:

- приземље: 1. наткривен улаз
 2. хол са степеништем
 3. споредни простори
 4. магаза
 5. доња кухиња
 6. собе
 спрат: 1. горњи хол

2. велика њошка ка дворишту
 3. мања њошка ка улици
 4. део за прање
 5. собе

situacija

sprat

Сл. 36 Поглед на зграду са Бистрице.

Fig. 36. Aspect de l'édifice vu de Bistrica.

зграде од улице. Удаљавањем од улице, добила је слободног простора ка југу а постављањем опет, на линију западне границе парцеле, добило се максимум слободног простора на истоку. Према димензијама и опремљености соба, дата је предност умеравању ка југу: највеће и најбоље опремљене собе окренуте су на ту страну, исто тако као и мала интерполирана ћошка (б б). Али, главни испад и место за одмарање није могао бити окренут према улици, него према истоку.

За разлику од зграда типа на глагол, које су биле прилично издужене, оонове зграда ове схеме су скоро квадратне: 14x13m. Зграда је трократна и попречно и уздужно, и у приземљу и на опрату. То значи да је, апстрактно узевши, деветоделна. У ствари, пет средњих делова образују уписани крст (облик хола) са по једним засебним простором у сваком од четири угла.

У приземљу, чији су готово сви зидови масивни и од камена, крстатом улазном холу преграђени су попречни краци и претворени у мање помоћне просторије. У дну хола је степениште, два предња угла су собе (5) а два остала угла, 3 и 4, су или магаци, оставе, или је (простор 4) доња кујна. На спрату је потпуно изражен цртеж хола у облику крста. Код одређивања ширине кракова крста, који имају разне намене, показана је велика умешност. Сужен је западни крак са степеништем, још више је сужен северни крак са уређајем за прање (б ц), а највише је проширен и продужен у ћошку крак према истоку, чији ниво је исто тако уздигнут за неколико степеница над нивоом хола. То продужење хола спрата према истоку толико је у испаду ван главне масе зграде (3 m), да је морало да добије ослонац на два стуба. Тиме су обликовани типична маса и спољашњи изглед овог типа куће.

И на основу конструкције, заправо састава зидова горњег спрата може се оценити оријентација зграде: источни и јужни зид су лаке преграде, са низом отвора, прозора, док су северни и западни зид масивни, зидани черпићем, готово без отвора. И велика пластика зграде саображена је оријентацији, она као да је пошла у сусрет истоку и југу лаганим консолним испадом јужног и источног вањског зида спрата.

У северном углу је кухиња, која је и овде без стропа, а у осталим угловима су собе. У кухињи постоје камин и врата за везу са нужником, који је био порушен. Највећи значај по величини и опреми дат је соби у углу, према истоку и југу. Опрема осталих соба је за једну нијансу једноставнија.

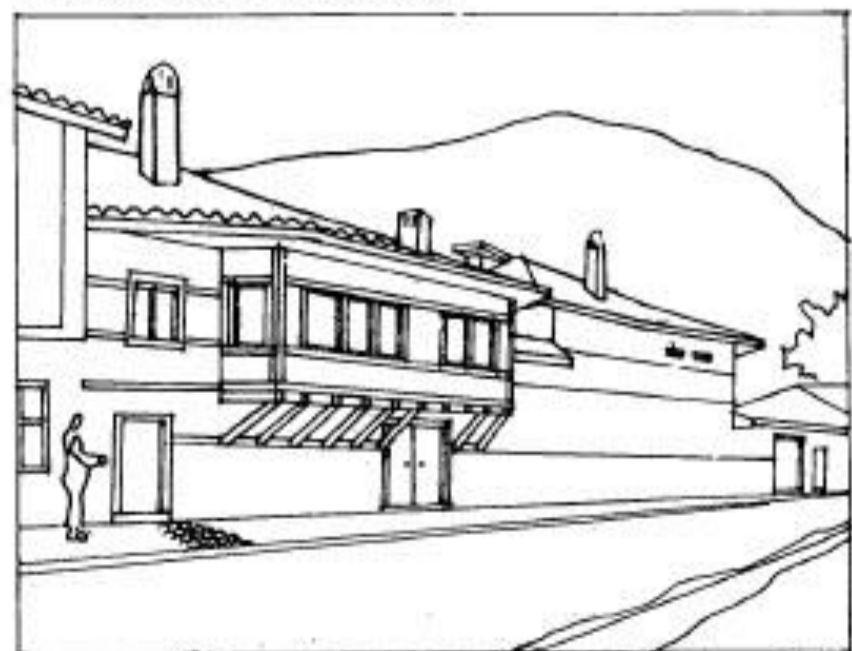
Упада у очи игра нивоа на спрату. Један ниво је средишни простор хола, а други, виши, су две собе према југу, трећи ниво је ћошка према југу, а четврти, највиши (60 cm) средња ћошка на истоку. Стропови двеју соба са јужне стране су дрвени, са изрезбареним украсима, док су у осталим собама састављени од букових „шашоваца“ уклебљених у тавањаче. Кров је огромна четвероводна пирамида од ћерамиде, нагиба око 25°, са кратким слемомом, надвишеним бацом. Посебним кровом је прекривена истакнута ћошка. Кровна конструкција је једна шума од греда, без система, чији су носећи елементи обичне кровне столице, које преносе терет непосредно на греде.

Порекло

Поставља се питање порекла основних узора типова кућа старих градова балканских провинција бивше Турске Империје. Према резултатима досадашњих истраживања на томе пољу,

Сл. 37. Слени панои стамбене улице периферије старе Пећи.

Fig. 37. Panneau aveugle d'une rue d'habitation dans la périphérie du vieux Peć.

не би се још могло иступити са тачним одговорима. Недостају систематска истраживања и широка познавања. За истраживање порекла није довољно само темељито познавање архитектуре одговарајућих локалитета, или области. Кад су у питању балканске континенталне области чије језгро чини наша земља, где су се укрштале разне културе, морају се најпре добро познавати извори, жаришта еманиције идеја. Мора се, исто тако укључити и време, као чинилац не само блиске, него и најдаље прошлости. У досадашњим испитивањима, не само на подручју народне архитектуре, због снажних и одлучујућих утицаја Истока и Запада на судбину нашег постојања на овом брисаном простору, изгубиле су се из вида староседелачка прошлост Балкана и талог њених, првобитних култура: илирске и трачанске, да се напомену само та два репрезентативна вида, та два показатеља двојности Балкана, још од пре појаве и организовања Римских Царстава — Западног и Источног.

Колико год да је балканска староседелачка племенска разноликост била етнички амалгамисана упадом Словена, а касније цела територија и политички насилно уједињена отоманским освајањем, под претежним, утицајем културе ислама, остале су чак до данас јако изражене регионалне разлике. Те разлике су остале и после ослобођења, тј. уклањања узрока најоштрије дивергентности: етничког карактера народа и исламске религиозне идејности.

Та се разлика још одражава, не само у карактеру и психи становника, на пример по Цвијићу двеју особених области Балкана, динарског и шопскоторлачког подручја,⁵ него и у концепту куће, традиционалног народног стана тих области, и не само њих.

По традицији отпорна у току целе своје историје, племена планинских области Динаре, подлегла су само пацифистичком продору Словена. И насилно романизована, и насилно исламизована, динарска племена Илирије остала су, у коначном расплету, верна самима себи, тј. не насиљем промењеној својој етничкој припадности „Склавинији“.

Та горштакча тврдокорност житеља динарских области изразила се, чини се, и у отпору на спољне утицаје код обликовања плана и облика традиционалне народне куће планинских делова западног Балкана. Не само да планинске динарске области Црне Горе, Босне и најзападнијих планинских области Србије имају свој властити ооносни прототип куће, него је та ооносна схема била наметнута (наравно спонтано) и градским агломерацијама целе области. Стара градска кућа Пећи, Новог Пазара, Призрена, асиметричног типа, развијени је облик и план оснрвног прототипа примитивне пла-

нинско-сточарске куће целе области, дакле, типа куће области одговарајућег града. Домаћи обласни обрасци који су деловали при обликовању типа градске куће, међутим, колико год били претежни, морали су дати места и новим утицајима споља. Освојена балканска територија, иако није била никад интензивно колонизована, морала је да прихвати увежени отомански управни апарат и нове законе. Но, док су ти закони били силом наметани, културни утицај, како ми то данас зовемо, у који спада и техника грађења, или „стил“ и тип куће, крчио је сам себи пут, не принудом, него механичким деловањем закона опонашања: поданик је имао сатисфакцију, ако је могао да подражава поступку господара. Тако је био уведен и примењен и у градовима планинских области западног Балкана симетрични тип куће са попречним холлом, поред домаћег, већ потпуно дефинисаног.⁶

Претпоставка о страном пореклу типа куће попречним холлом и симетричне масе, намеће се из два разлога. Најпре, због недостатка документованих података, грађе, о постојању таквих кућа у широким областима и примитивним условима иједне од средишних балканских области. Иако су куће овог типа, почевши од основне троделне схеме, са средишним улазеим тремом, па даље и сложеније, симетричне схеме на спрат, биле општеусвојене, што на пример, показују заостале старе куће Битоља или Пирота,⁷ нема података да би те троћелијске схеме биле општеусвојене и у њиховим областима. Постојање кућа симетричне схеме у селима у околини Пирота, пре би био знак градског утицаја на село, него обратно. Ако би се етнички утицај града на село у потпуности и доказао, аутоматски би се искључила вероватноћа изворности симетричног типа куће, тј. његова обласна самониклост.

Са друге стране, јако су добро познати типови персијскоарапске троделне симетричне куће,

⁵ Ј. Цвијић, *Балканско Полуострво*, Београд 1922, стр. 228.

⁶ То међутим, не значи да је концепт било ког типа куће Балкана турски образац. У сваком случају, чињеница је да је, захваљујући јединственој управи над освојеним територијама Балкана, био уједначен. и културни утицај у свим тим земљама. У концепту тог културног утицаја биле су од одлучујућег удела старе балканске и оријенталне културе. Ове последње пренесене су посредством освајача. „Пошто су освојили територије Византије, Турци су се слабо бринули за архитектуру.

У ствари задовољили су се да користе грчке мајсторе зидаре, који су градили чак и религиозне зграде Ислама. Оријентални уплив, дакле, потиче из далеко старијег доба и иде чак до класичне антике. А. Hadjimihi, *La maison grecque*, Athènes, 1949.

⁷ Ј. Крунић, *Пирот, о урбаном ткиву и старој кући града*, Пиротски Зборник 8—9, Пирот 1979,

са отвореним средишним тремом⁸ и не би било ништа неприродно да је тај тип, посредством Турака, био пренесен и на Балкан. Овај симетрични тип, који је био скоро општи у источним и средишним областима Балкана, само местимично је примењиван и у градовима западних делова полуострва.

Из те основне троделне схеме, произишао је тип велике стамбене зграде, симетричне масе, са истуреним испадом отвореног или затвореног средишног простора диванхане на спрату — конак, који је био у моди у XIX и почетком XX века, на Балкану, па и у западним деловима Мале Азије, и узор засебне куће — стана градског грађанског реда. Дакле, био је репрезентативни облик градске цивилне архитектуре из тога доба у целој области Балкана. Није то била никаква вештачки фаворизована или натурана схема, него јако пожељни модел идеалног дома — „конака“, ондашњих имућних или истакнутих људи. Наравно да је као такав усвајан и у најудаљенијим „илирским“ провинцијама западног Балкана.

Постојање типа сеоске примитивне куће са уздужним тремом⁹ у широким областима крајњег југа, у насељима око Охридског језера, указивало би на изворност још једног основног прототипа, једноћелијске куће са тремом, што је основна схема одакле је кренуо и развој моравске куће.¹⁰

Тај прототип, дериват мегарона, очигледно је класично наслеђе Балкана. Развијао се додавањем соба бочно и продужавањем трема испред њих у тро и четвороделну кућу. У извесном тренутку преграђује се део трема у засебну собу. На тај се начин дошло другим путем до једне асиметричне концепције плана и масе зграде.

Ширење деривата тога типа према северу вршило се вероватно посредством дунђерских група. Те путујуће дружине мајстора, као у средњем веку, били су и школе, и архитекти, и извођачи и планери, уколико се та реч може да примени на спонтани развој балканских градова у деветнаестом веку.

У то доба на Балкану, иако на прагу XX века, није било ни стручног школства, ни праве поделе рада. Те мајсторске дружине, главни архитекти свих грађевинских подухвата у земљи, дакле, били су искључиви и једини творци и градитељи архитектонских постројења. Јавна здања нису ни постојала, или су била истог реда и димензија као и стамбена. Изузетак су биле верске грађевине — цамије, и техничке — мостови. Али, њих су градили стручњаци са стране.¹¹ И зато, та цивилна балканска архитектура, те старе куће, нису само „народна“ архитектура, него и права и једино постојећа наша архитектура из тога доба у том делу наше

земље, до времена организовање и обновљене српске државе.

Дунђерске дружине са југа Македоније (Струга, Дебар, Велес) преносиле су на север — Косово, Моравска Србија, Београд — типове кућа произишлих из мегарона. За чудо, сигурно најизразитија зграда Србије, порушени Христодулов конак у Нишу, савршен је пример завршног облика куће настале еволуцијом схеме са уздужним тремом, наслеђа мегарона, упркос припадности Ниша источном делу Балкана, где су преовлађивали тракијски утицаји и у акционом радијусу дунђерских група другог важног жаришта грађевинских вештина: пиротске области.

Не треба претпостављати да су групе мајстора са југа преносиле само деривате тог грчког наслеђа. Конаци симетричног типа су били општеприхваћени, као врло тражени узор не само у источним провинцијама Балкана тракијског староседелачког (индекса, него и на крајњем југу, у Охриду на пример, исто тако као и на крајњем северу, у Београду.

Занимљиво је напоменути да су оба конака кнеза Милоша у Београду симетричне основе и масе, док његова кућа у Горњем Црнућу представља типичан пример и класичан модел најосновнијег двоћелијског динарског изворног концепта стана.¹² Очигледно је да је у тадашњем Београду, средином прве половине XIX века, била превладавала мода чорбацијског, симетричног конака, са централним испадом ћошке диванхане, као један квазизваничан стил грађења у турским провинцијама, без обзира што је тада земља већ била, практично, ослобођена.

Наравно да устаници нису могли, иити хтели а ни знали како, да мисле на „стил“ грађења у новој Србији. Њима је, изгледа, било довољно само преузимање власти. Међутим, ни Милошеви наследници, када је власт већ била учвршћена и суверенитет земље међународно признат, нису хтели да мисле, не само о новом стилу грађења, него нити на оно зашто су били позвани: на нови начин организације државе и економске производње. Зато су били једноставно усвојени већ застарели европски обрасци, јако погодни за бирократско израбљивање зем-

⁸ O. Reuter, *Das wohnhaus in Bagdad*, Berlin, 1810.

⁹ Ј. Крунић, *Развој облика битолске куће*, Зборник Архитектонског Факултета, књига III, 1956/7, Београд.

¹⁰ Б. Којић, *Архитектура српског села, Шумадија и Поморавље*, Београд 1941.

¹¹ И. Андрић, *Приповетке*, Савременик СКЗ 1931, *Мост на Жети*.

¹² Б. Којић, *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Београд 1949, стр. 75, 144,

ље. Наравно да је то ново успостављање старог, изазвало огорчење. Велики човек овог народа, Светозар Марковић, не само да је жестоко напао бирократску неефикасност нове владавине и објаснио механизам процеса богаћења — осиромашења, него и дао луцидне предлоге, можда за то доба утопијске, за прави и својствен не са стране преузет начин организовања привредног развоја ослобођене земље: развијање постојећих привредних установа у народу, у првом реду традиционалних економских структура сеоске привреде, задруга.¹³

То је исти пут који нам се намеће и у градитељству. Зато треба темељито упознати наше архитектонско наслеђе и данашње своје напоре око давања облика ономе што градимо, надовезати на оно што смо већ постигли у обликовању оквира живота наше прошлости: старих градова и кућа. Усаглашавање новог са старим обезбеђује континуитет. Очуван и усклађен континуитет, на висини домета наслеђа, врлина постојања и трајности, исто је тако и знак настављања активне присутности, али, која сада садржи у себи и индекс изразитости и степен особености у својој стваралачкој еманијацији.

Закључак

Пећ, град на главном путу који везује Косово са Црном Гором, истовремено и средиште богате Метохије, имао је добре материјалне услове да се развије у значајан урбани организам. Особени природни услови краја као да су изазвали и особену изражајност структуре града и његове архитектуре.

За разлику од градова у Македонији, који су се развијали на скученим или брдовитим теренима, и чији урбани елементи су ради тога морали претрпети извесне измене, град Пећ се развијао на идеалном земљишту, те је у његовом развоју било могуће, у постављању улица, и у одређивању величине блокова и парцела, смештају кућа, следити извесну правилност, законитост, тежње ка стандардизацији величина и облика. Уједначени материјални положај чланова чаршије, који су своје куће зидали по стамбеним махалама, био је, вероватно, један од разлога уједначења и типа куће. Нема ту нарочитих разлика у опреми куће. Куће су, по смештају, по оријентацији, по схеми основе, стандардизоване скоро до истоветности.

Најшире схваћено, ове схеме су се искристалисале у два типа: симетрични и асиметрични. Само асиметрични тип би био дериват аутохтоне домаће схеме планинске динарске области (сл. 38). Овај тип старе куће у Пећи нарочито се истиче својом изразитошћу, особеношћу облика и конструкције. Не мање изразита је и архитектура другог типа пећке куће, симетрич-

не схеме основе и масе са крстатим холмом (сл. 39).

Једну занимљивост представљају и камене куле, типови утврђеног стана, неправилно поразбацане, као какве фиксне тврде тачке у граду. И оне оу аутохтоии производ овог пута најуже околине града метохијске равнице.

Типична је слика стамбених улица: бела платна масивних зидова без прозора. Једини отвори су велика и тешка улазна врата. Прозори су окренути ка унутарњем дворишту, зеленилу, намењеном домаћој, приватној употреби. Основна јединица стана старе Пећи је била породична кућа на спрат, строго стандардизована у облику и структури. Њен смештај је тражио само погодну усмереност у правцу исток — југ. Зграде нису биле намењене репрезентацији, него мирном породичном животу, удобном одмору и уживању у ооновним радостима живота (како их је назвао велики француски архитект): жубору воде потока којима град обилује, чистом зраку, зеленилу и прегледу свега што се дешава у дворишту. За породични живот тражила се затвореност, зато су зграде према улици следе.

Непрекинуто низање зграда било је примењено само у чаршији, пословном делу, где су се радионице — продавнице наслањале једна на другу; оно није никад било примењено у чисто стамбеним деловима града.

Основна начела изложеног начина грађења, били би: органичност смештаја, узевши град у целини, доследност у усмеравању зграда, строга стандардизација облика и конструкције, исто тако као и елемената унутрашње опреме куће, микрорејонска рашчлањеност у махале, хијерархија улица. Основ града су зеленило и мрежа потока.

Код спровођења и остварења ових општих начела очевидан је и један својствен начин њиховог остварења, нарочито што се тиче типа куће. И зато град има своју посебну и изразиту физиономију.

Ако би урбанистички план нове етапе развоја града усвојио начела дедуковања из анализе наслеђеног инвентара старе архитектуре града и код њихове реализације, са истанчаним осећањем старих мајстора, водило се рачуна о локалним посебностима, ако се не би, дакле, занемаривале старе тековине, него валоризовала стара начела, применили методи трансформације, надовезивањем новог на старо и при том зналачки истакле поједине целине, које су постигле наро читу изражајност, нарочиту конструктивну и просторну вредност, онда би се могло рећи да

¹³ С. Марковић, *Српске обмане, Србија на Истоку*, БИГЗ Београд 1973,

су ова разматрања била корисна и да ће Пећ остати и даље Пећ али на једном вишем степену.

Говорећи о архитектури старе куће и урбаној структури старе Пећи, има се на уму нова кућа и даљи развој урбаног ткива града. Ово излагање, дакле, није само спасавање од заборава једне експресивне архитектуре из прошлости, која је мање више осуђена на пропаст, него и подстицај за стварање нове.¹⁴

¹⁴ Овај приказ написан је почетком 1955. Исте године био је прочитан на скупу у Етнографском Институту САНУ у Београду. За ову прилику текст је био исправљен и допуњен. Један део материјала (две куће) уз студију о проблемима заштите, аутор је био објавио у Зборнику Савезног Института за заштиту споменика, књ. VI—VII, Београд 1957, под насловом: *Град Пећ и његова стара кућа* (о посебностима архитектуре града и проблему њене заштите). Све фотографије и цртежи арх. Ј. Крунић.

De l'architecture des vieilles maisons (type et origine),
dans l'ensemble urbain de Peć

JOVAN KRUNIĆ

Peć, située sur la voie principale qui relie Kosovo au Monténégro, en même temps le centre de la riche Metohija, possédait de bonnes conditions matérielles pour se développer en un important organisme urbain. Les conditions naturelles toutes particulières de cette région, ont en quelque sorte provoqué l'originalité et le caractère expressif de la structure de cette ville et de son architecture. La ville s'est développée sur un sol idéal, de façon qu'il a été possible dans son développement de suivre lors du tracé des rues et dans la détermination de la grandeur des îlots et la grandeur des parcelles, ainsi que lors de la fixation de l'emplacement des maisons, une certaine précision, légalité, aspiration pour une standardisation des étendues, des formes et de l'équipement. L'égalisation de la situation matérielle des membres de la «Čaršija» (marché) qui construisaient leurs maisons dans les quartiers d'habitation, a été, fort probablement, aussi l'une des raisons de l'uniformisation du type des maisons. Celles-ci sont de par leur emplacement, leur orientation, leur plan fondamental, standardisées jusqu'à être presque identiques. Pris dans son ensemble, le concept du plan et la masse des vieilles maisons se sont polarisés autour de deux schémas géométriques: symétrique et asymétrique. Seul le groupe du schéma asymétrique serait le dérivé d'un type autochtone local de maisons en deux parties des régions montagneuses de la Dinara. Ce type de maisons se distingue surtout par son caractère marqué, la particularité de ses formes et construction. Le plan symétrique et la forme du schéma géométrique du second groupe des maisons de la ville, n'est pas moins digne d'attention, maisons dont la particularité consiste dans l'étrange dessin de l'entrée en forme de croix inscrite. Il paraît qu'il faudrait interpréter l'origine du concept de ce schéma géométrique à l'influence extérieure, aux lointaines reminiscences du prototype en trois parties, division persanoarabe.

Encore une chose intéressante et particularité architecturale de la ville est représentée par les tours en pierres, exemplaire du concept de la maison fortifiée. Elles sont aussi d'une production autochtone de la région, cette fois-ci dans la partie sud des environs des villes de Metohija et Drenica. Dix tours

environ qui sont comme des masses de pierres solidement construites et bien conservées, représentent certains des points marqués dans le noyau urbain. Leurs masses de pierres, disséminées dans la ville confère une particularité, tout de suite visible, à la structure urbaine. Elles sont en même temps un rappel du passé, curiosité du type de logement où la composante de sécurité refoule les exigences d'ouvertures, d'éclairage, et de bon rattachement à la nature.

L'unité fondamentale de la maison d'habitation de la vieille ville, était la maison de famille particulière à étage, sévèrement typifiée tant dans sa forme que sa structure et même sa disposition intérieure. Son emplacement exigeait seulement une orientation favorable et celle-ci se trouvait à l'est et au sud. On tenait donc assez sévèrement compte de certains principes dans l'architecture de l'ancienne ville. Ces principes sont toutefois très proches de nos aspirations contemporaines. Pour le dire très simplement, dans la réalisation de la vieille maison urbaine, ses artisans savaient exécuter une composition de surface et d'espace qui répondait entièrement au fonctionnalisme du plan, et ils atteignaient que la somme de ces masses opère harmonieusement comme une texture organique caractéristique. Cela est de même de nos jours un but difficile à atteindre, but auquel aspirent tous les efforts dans l'architecture contemporaine.

Ces vieilles maisons datant pour la plupart du XIXe siècle, ne sont pas seulement des édifices d'une valeur culturelle et historique. Certaines d'entre elles ont atteint le degré de la perfection de division de l'espace, ont donc une expression plastique absolue et sont d'une valeur constante.

Cela toutefois n'est pas une constatation platonique. Cette notion doit faciliter le développement ultérieur régulier de la ville et de son architecture, dans le sens d'une métamorphose organique qui, par voie d'affinité, en enchaînant l'ancien au nouveau, peut seule garantir la continuité. Cet exposé n'est donc pas seulement de sauver de l'oubli une architecture expressive du passé qui est plus ou moins condamnée à disparaître, mais aussi un encouragement pour la création d'une nouvelle.